

การกำเนิดและพัฒนาการของ
คัมภีร์พระไตรปิฎก

The Origin and Development of
Buddhist Canon

สุทัศน์ อร่ามรัตน์* และประเวศ อินทองปาน**

Sutus ARAMRATTANA and Praves INTONGPAN

* นักศึกษาปริญญาเอก ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Ph.D, Candidate of Philosophy and Religion Department, Faculty of Humanities,
Kasetsart University, Thailand

** ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Department of Philosophy and Religion, Faculty of Humanities,
Kasetsart University, Thailand

ตอบรับบทความ (Received) : 26 เม.ย. 2565

รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 21 ก.ค. 2565

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 12 พ.ค. 2565

เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 22 ก.ค. 2565

การกำเนิดและพัฒนาการของคัมภีร์พระไตรปิฎก

สุทัศน์ อร่ามรัตน์
และประเวศ อินทองปาน

บทคัดย่อ

งานวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีระเบียบวิธีวิจัยเชิงเอกสาร มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการกำเนิดและพัฒนาการของคัมภีร์พระไตรปิฎก ผลการวิจัยพบว่า ช่วงก่อนพุทธปรินิพพานเป็นการท่องจำเนื้อหาคำสอนโดยพระสงฆ์ที่ได้รับฟังจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เรียกเนื้อหาเหล่านั้นว่า “พระธรรมวินัย” เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงบัญญัติสิกขาบท ก็มีการท่องจำถ่ายทอดกันในกลุ่มพระสงฆ์สายพระอุบาลี เป็นกลุ่มภิกษุผู้เชี่ยวชาญพระวินัยเรียกว่า พระวินัยธร ส่วนพระธรรม จัดเป็นกลุ่มเนื้อหาแบบนวังคสัตถุศาสน์ท่องจำถ่ายทอดโดยกลุ่มพระภิกษุผู้เชี่ยวชาญพระสูตร ซึ่งเป็นพระสงฆ์สายพระอานนทที่เรียกว่า พระสูตรตันติกะ แล้วมีอีกกลุ่มหนึ่งเรียกว่า พระธรรมกถิกะ มีการสนทนาธรรม คือ ต้นเค้าของพระอภิธรรม ภายหลังพระสารีบุตรได้อ้างเหตุจากการแตกกันของศิษย์นิครนถ์นาฏบุตร จึงขออนุญาตจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสาธิตวิธีการรวบรวมจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัยขึ้น

ช่วงหลังพุทธปรินิพพาน พบว่า การสังคายนาครั้งที่ 1 ใช้เพียงคำว่า “พระธรรมและวินัย” เท่านั้น ส่วนการสังคายนาครั้งที่ 2 พบว่าได้มีพระไตรปิฎกแล้ว มีการเพิ่มพระวินัยในส่วนปริวาร แบ่งพระสูตรเป็น 5 นิกาย เพิ่มคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค นิทเทส ในส่วนของขุททกนิกาย และปรากฏพระอภิธรรมปิฎก 6 คัมภีร์ ส่วนการสังคายนาครั้งที่ 3 ได้กล่าวถึงการรวบรวมเป็นพระไตรปิฎกครบทั้งพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก มีการรจนาคัมภีร์กถาวัตถุของพระโมคคัลลสีปุตติสเถระขึ้น และผนวกเข้าในพระอภิธรรมปิฎก

คำสำคัญ: กำเนิดพระไตรปิฎก พัฒนาการคัมภีร์พระไตรปิฎก

The Origin and Development of Buddhist Canon

**Sutus ARAMRATTANA
and Praves INTONGPAN**

Abstract

This qualitative study aims to document the origin and development of Buddhist scriptures. The results are that firstly, in the time before the great passing of the Lord Buddha, or Parinibbāna, his teachings had been verbally recited through his disciples. These words were later called “Dhammavinaya” when the Lord Buddha gradually regulated the Buddhist discipline, which had been verbally memorized and transmitted through a group of Upālī monks called Vinayadharas, who specialized in Vinaya. Dhamma was categorized in Navamgasatthusāsana. A group of Ānanda monks who specialized in Suttas were called Suttantikas. Another group of monks called Dhammakathikas had Dhamma discussions that constituted the original background of Abhidhamma. Later, Sārīputta claimed there was conflict

among the followers of Nigranthanāṭaputta. It was then that he asked for the Lord Buddha’s permission to collect and categorize Vinaya.

After the Lord Buddha’s parinibbāna, the First Buddhist Council used the words “only the Dhamma-Vinaya”. At the Second Buddhist Council, it was found that Pirivāra was added in Vinaya, Dividing the Suras into 5 sects (Nikāyas) *Paṭisambhidāmagga Nidesa Jataka* in the *Khuddaka Nikāya*, and 6 scriptures appeared in the *Abhidhamma Piṭaka*. The records of the Third Buddhist Council mention the completion of Tipiṭaka: all *Vinaya-piṭaka*, *Suttanta-piṭaka*, and *Abhidhamma-piṭaka* were recited. After that, Moggalīputtatissa composed the *Kathāvatthu* and included it in the *Abhidhamma-piṭaka*.

Keywords: The Origin of Tipiṭaka, Development of Tipiṭaka

1. บทนำ

กว่า 2,500 ปีที่ผ่านมา พระพุทธศาสนาได้มีการเผยแพร่ออกไปสู่ดินแดนต่าง ๆ ซึ่งในช่วงแรกได้มีการรักษาคำสอนด้วยการสืบทอดแบบปากต่อปาก หรือมุขปาฐะ หลังจากนั้นได้มีการรวบรวมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เรื่องราวตลอดจนถึงเหตุการณ์ในสมัยพุทธกาลที่ท่องจำมาจารึกเป็นอักษรต่าง ๆ ในรูปแบบของคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ซึ่งได้บันทึกด้วยภาษาโบราณใช้ในสมัยพุทธกาล คือ ภาษามคธ ภายหลังการจารึกเป็นอักษรเกิดขึ้นครั้งแรกที่ประเทศศรีลังกา ภาษาที่จารึกนี้ถูกเรียกว่า ภาษาบาลี ผู้วิจัยได้ทำการวิจัยโดยแบ่งการสืบค้นประวัติศาสตร์ของคัมภีร์เหล่านี้โดยเปรียบเทียบประวัติศาสตร์ตามจาริตของประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาและประวัติศาสตร์คัมภีร์ที่เขียนโดยนักวิชาการ เพื่อค้นหาการกำเนิดและพัฒนาคัมภีร์ ในบทความนี้ผู้วิจัยได้รวบรวมประวัติศาสตร์ของการกำเนิดพระไตรปิฎกตามจาริต เพื่อศึกษาว่า ในคัมภีร์ต่าง ๆ ที่อยู่ในเอกสารตามจาริตของพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อจะเข้าใจกำเนิดและพัฒนาคัมภีร์ที่ได้กล่าวไว้ในคัมภีร์ต่าง ๆ และเป็นแนวทางแก่ผู้ศึกษาให้ได้ทราบถึงประวัติศาสตร์และที่มาของคัมภีร์พระไตรปิฎก

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาการกำเนิดและพัฒนาคัมภีร์พระไตรปิฎกที่ปรากฏในคัมภีร์ทางจาริตในพระพุทธศาสนาเถรวาท

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ใช้ระเบียบวิธีดำเนินการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) เป็นการรวบรวมและศึกษาข้อมูลทั้งปฐมภูมิและทุติยภูมิ จากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทตามลำดับชั้น คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา รวมถึงคัมภีร์ที่บันทึกประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนาอื่น ๆ ส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์แบบเอกสาร (Content Analysis)

4. ผลการวิจัย

พัฒนาการของการจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแบ่งได้เป็น 4 ช่วง ดังนี้

4.1 การกำเนิดพระธรรมวินัยในสมัยพุทธกาล

เนื้อหาคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในสมัยพุทธกาลนั้น โดยทางจารีตแล้วถือว่าเราสามารถสืบค้นจากเนื้อหาของพระไตรปิฎก และอรรถกถาที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า สำหรับเรื่องราวของการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าตอนต้นพุทธกาลนั้น ได้ถูกบันทึกไว้ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค ที่กล่าวถึงว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ธรรมที่โคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ แล้วพิจารณาปัจจุสมุปบาท¹ ซึ่งถือว่าเป็นหมวดธรรมบทแรกที่มีการกล่าวถึงหลังตรัสรู้ธรรม จากนั้นพระองค์ได้

¹ วิ.ม. 4/1-3/1-6 (ไทย.หลวง)

เสวยวิมุตติสุขครบเวลา 49 วัน² ต่อมาทำวรมหาพรหมก็ได้กราบทูลอาราธนาให้พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ ทรงพิจารณาและเริ่มแสดง**ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร**³ เป็นปฐมเทศนาที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ทางเหนือของแคว้นพาราณสี⁴ แก่ปัญจวัคคีย์โดยพระอัญญาโกณฑัญญะบรรลुพระธรรมเป็นพระโสดาบันหลังจากนั้น ทรงแสดง**ธรรมบทอนัตตลักขณสูตร** ทำให้พระปัญจวัคคีย์ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์พร้อมกัน⁵ แล้วทรงแสดง**สามกัณฐิกะเทศนา** (เทศนาที่ทรงยกหลักธรรมนำมาเรียบเรียงแสดงเอง) แก่ยสกุลบุตรและสหายนวม 55 คน จนบรรลुพระอรหันต์ จากนั้นทรงให้นโยบายการเผยแผ่ธรรมกับพระอรหันต์ทั้ง 60 รูป ดังนี้

² ในพระไตรปิฎกกล่าวว่าเสวยวิมุตติสุข 35 วัน แต่ในอรรถกถา (วิ.ม.อ 6/17-18 (ไทย.มมร)) เพิ่มเนื้อหาตอนก่อนไปที่ต้นอชปาลนิโครธ (ต้นไทร) ว่าทรงแสดงปาฏิหาริย์กำจัดความคลางแคลงใจของเทวดา เดินจงกรมและประทับยืนมองต้นโพธิทางทิศอีสานของต้นโพธิ์ 7 วันแล้วทรงนั่งขัดสมาธิที่เรือนแก้วที่เทวดานิรมิตให้พิจารณาสมันตปฏิฐาน (อภิธรรม) อีก 7 วัน รวมที่กล่าวในพระไตรปิฎกอีก 5 ครั้ง ๆ ละ 7 วัน เป็นเวลา 49 วัน

³ พระมหาพงศ์ศักดิ์ จานินโย ได้กล่าวถึงคัมภีร์ต่าง ๆ ที่มีเนื้อหาของธัมมจักกัปปวัตตนสูตรที่ปรากฏในที่ต่าง ๆ ทั้ง 23 คัมภีร์ โดยเป็นคัมภีร์ของเถรวาทปรากฏอยู่ 4 คัมภีร์ คือ พระวินัยมหาวรรค สังยุตตนิกาย และปฏิสัมภิทามรรค มีเนื้อหาแปลจากสังยุตตนิกายเป็นภาษาทิเบตอยู่อีก 1 คัมภีร์ (พระมหาพงศ์ศักดิ์ จานินโย, “การวิจัยเชิงคัมภีร์ กรณีศึกษา ‘ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร,’” *วารสารธรรมธารา*, ปีที่ 2, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 2), (มกราคม-มิถุนายน 2558): 13-21.)

⁴ ในปัจจุบันอยู่ที่เมืองसारนาถ ประเทศอินเดีย

⁵ วิ.ม.4/12-18/14-19 (ไทย.หลวง)

พวกเขาอย่าได้ไปรวมทางเดียวกันสองรูป **จงแสดง
ธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จง
ประกาศพรหมจรรย์** พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะครบ
บริบูรณ์⁶

แสดงให้เห็นว่า คำสอนในพระพุทธศาสนาในช่วงนี้เรียกว่า **ธรรม** และ**พรหมจรรย์** ซึ่งเมื่อทรงให้โอวาทจบแล้วก็ทรงเดินทางไปที่อุรุเวลา เสนานิคม เพื่อทรงแสดง**อาทิตตปริยายสูตร**แก่ชฎิล 3 พี่น้องและบริวาร อีก 1,000 คน ทรงแสดงอนุப்புพิกถาและอริยสัจ 4 โปรดแก่พระเจ้า- พิมพิสาร พระราชาแคว้นมคธ พร้อมทั้งพราหมณ์คหบดีชาวเมืองมคธ 12 นหุต (120,000 คน) จนพระเจ้าพิมพิสารและชาวเมือง 11 นหุต (110,000 คน) บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน และมีผู้ประกาศตัวเป็นอุบาสก 10,000 คน หลังจากนั้นพระเจ้าพิมพิสารก็ได้ถวายสวนเวฬุวันแก่สงฆ์เป็นอาราม แห่งแรกในพระพุทธศาสนา⁷ ซึ่งถือว่าเป็นสถานที่พำนักของสงฆ์ และเป็นสถานศึกษาธรรมแห่งแรกในพระพุทธศาสนา

สิ่งที่พระองค์ได้ทรงสั่งสอนนั้น ในช่วงแรกของการเผยแผ่ยังไม่ ได้มีการรวบรวมไว้อย่างเป็นระบบหมวดหมู่ พระภิกษุที่ได้ฟังธรรมจาก พระพุทธองค์ต่างก็ท่องจำพระธรรมคำสอนที่เป็นพุทธพจน์สืบทอด ต่อ ๆ กัน

หลังผ่านพรรษาแรก เมื่อถึงวันมาฆบูชาได้ทรงประทานโอวาท ปาติโมกข์แก่พระอรหันต์ที่บวชแบบ**เอหิภิกขุอุปสัมปทา** จำนวน 1,250 รูป⁸ ในช่วงแรกพระภิกษุทั้งหมดล้วนต้องบวชแบบเอหิภิกขุอุปสัมปทา

⁶ วิ.ม. 4/32/32 (ไทย.หลวง)

⁷ วิ.ม. 4/37-63/36-56 (ไทย.หลวง)

⁸ ที.ม.อ. 13/78-79 (ไทย.มมร)

คือ พระพุทธองค์เป็นผู้ประทานการบวชให้ทั้งสิ้น ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา คำสอนที่ใช้ล้วนแต่เป็นคำสอนที่มาจากพระพุทธองค์และจากพระภิกษุที่พระพุทธเจ้าทรงบวชให้ด้วยพระองค์เองเท่านั้น เมื่อพระภิกษุได้แยกย้ายกันเผยแผ่คำสอนและมีผู้สนใจต้องการอุปสมบท ผู้บวชก็ต้องเดินทางมาขออุปสมบทกับพระพุทธเจ้าเท่านั้น

หลังจากที่มีการขยายตัวของพระพุทธศาสนากว้างขวางมากขึ้น มีผู้ประสงค์ขออุปสมบทจากทิศต่าง ๆ มากขึ้น การเดินทางตามหาพระพุทธเจ้าเพื่อขออุปสมบทไม่สะดวก พระพุทธองค์จึงทรงอนุญาตให้บวชด้วยวิธี**ไตรสรณคมน์อุปสัมปทา**⁹ เป็นการบวชโดยผู้บวชกล่าวขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ (ที่ฟัง) ต่อพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง¹⁰ ผู้ต้องการอุปสมบทจึงไม่ต้องเดินทางมาขอให้พระพุทธองค์ทรงอุปสมบทให้อีกต่อไป นอกจากคำสอนโดยตรงจากพระพุทธองค์ หรือคำสอนที่เป็นพุทธวจนะแล้ว ยังมีคำสอนที่พระภิกษุผู้เป็นอาจารย์เป็นผู้ถ่ายทอดแก่พระภิกษุผู้เป็นลูกศิษย์เกิดขึ้น ส่วนเรื่องถ่ายทอดนั้น ผู้วิจัยไม่พบเนื้อหาที่ระบุไว้ชัดเจนว่ามีระบบการเรียนเช่นไร แต่มีการกล่าวไว้ในอุปัชฌาย์วัตรว่า “เสจ อุทฺทิสสาเปตฺตกาโม โหติ อุทฺทิสสาเปตฺตพฺโพ เสจ ปริปุจฺจิตฺตกาโม โหติ **ปริปุจฺจิตฺตพฺโพ**” (ถ้าอุปัชฌาย์ต้องการจะแสดงธรรม ฟังแสดง ถ้าอุปัชฌาย์ต้องการจะให้สอบถามฟังสอบถาม)¹¹ ในอีกด้านหนึ่งในสัทธ-

⁹ วิ.ม. 4/34/33-34 (ไทย.หลวง)

¹⁰ การบรรพชาด้วยไตรสรณคมนีได้ใช้ในการบรรพชาสามเณรด้วย เริ่มจากตอนที่พระพุทธเจ้าทรงให้พระสารีบุตรบรรพชาให้สามเณรราหุล (วิ.ม. 4/118/135-137 (ไทย.หลวง))

¹¹ วิ.ม. 4/81/86 (บาลี.มมว) สำหรับจุดนี้พระไตรปิฎกแปลไทยฉบับหลวงได้แปลว่า “ถ้าประสงค์จะเรียนบาลี ฟังขอให้อุปัชฌายะแสดงบาลีขึ้น ถ้าประสงค์จะสอบถามอรรถกถา ฟังสอบถาม” (วิ.ม. 4/81/66 (ไทย.หลวง)) ซึ่งตั้งประธานของประโยคสลับกันระหว่างพระอุปัชฌาย์และสัทธวิหาริก และความจริงเนื้อ

วิหาริกวัตร กล่าวว่า “อุปัชฌายเณ ภิกุชเว สหุทธิวิหาริกิ สงคเหตุพุโพ อนุค-
คเหตุพุโพ **อุทฺเทสเน ปรีปุจฉาย โอิวาเทเน อนุสาสนินยา**” (ภิกษุทั้งหลาย
อุปัชฌายะพึงสงเคราะห์ พึงอนุเคราะห์ (สหุทธิวิหาริก) ด้วยการแสดงธรรม
การสาธยายธรรม การตักเตือนสั่งสอน อบรม) ซึ่งบอกถึงสภาพการ
ถ่ายทอดคำสอนในพระพุทธศาสนาของพระอุปัชฌาย์และสหุทธิวิหาริก¹²

ความในภาษาบาลีไม่ได้กล่าวถึง “บาลี” และ “อรรถกถา” เลย ส่วนฉบับมหาจุฬาฯ
แปลว่า “ถ้าอุปัชฌาย์ต้องการจะให้เรียน พึงเรียน ถ้าอุปัชฌาย์ต้องการจะให้สอบ
ถามอรรถ พึงสอบถาม” (วิ.ม. 4/66/84 (ไทย.มจร)) ผู้วิจัยจึงใช้คำแปลจากเล่มนี้¹²
¹² เช่นเดียวกันกับอุปัชฌาย์วัตร พระไตรปิฎกแปลไทยฉบับหลวงได้แปลว่า
“อุปัชฌายะพึงสงเคราะห์ อนุเคราะห์ สหุทธิวิหาริก ด้วยสอนบาลีและอรรถกถา
ด้วยให้อิโวาทและอนุสาสนี” (วิ.ม. 4/82/69 (ไทย.หลวง)) ฉบับมหาจุฬาฯ แปลว่า
“อุปัชฌาย์พึงสงเคราะห์อนุเคราะห์สหุทธิวิหาริก ด้วยอุทฺเทส ปรีปุจฉาย โอิวาทและ
อนุสาสนี” (วิ.ม. 4/67/88 (ไทย.มจร)) ซึ่งใช้คำจากภาษาบาลีโดยตรง จะเห็นได้ว่า
ผู้แปลในฉบับหลวงเข้าใจว่า อุทฺเทสเป็นการสอนบาลี (โดยทั่วไปจะหมายถึง
พระไตรปิฎก หรือพุทธพจน์) และปรีปุจฉายเป็นการสอนอรรถกถา ซึ่งในตอนนั้น
อรรถกถายังไม่ได้เกิดขึ้น เมื่อสืบค้นไปในอรรถกถาสหุทธิวิหาริกวัตตกถา ได้อธิบาย
คำว่า “**อุทฺเทส**” ว่าหมายถึง การบอกบาลี (ผู้วิจัยเห็นว่า บาลีในที่นี้ควรจะเป็นการ
แสดงพุทธพจน์ หรือคำสอนในพระพุทธศาสนา ตรงกับ คำว่า “แสดงธรรม” ใน
ภาษาไทย) **ปรีปุจฉาย** ได้แก่ การพรรณนาเนื้อความบาลี (ผู้วิจัยเห็นว่า ตรงกับ
คำว่า “สาธยายธรรม” ในภาษาไทย แต่ความหมายจากภาษาบาลีแปลว่าสอบถาม
อาจจะหมายถึงสอบถามและทำความเข้าใจในธรรมที่แสดง) โอิวาท การกล่าว
ว่า “จงทำสิ่งนี้ อย่าทำสิ่งนี้” เมื่อยังไม่เกิดเรื่องขึ้น (ผู้วิจัยเห็นว่า ตรงกับคำว่า
“ตักเตือนสั่งสอน” ในภาษาไทย) **อนุสาสนี** ได้แก่ การกล่าวอย่างนั้นในเมื่อเรื่อง
เกิดแล้ว อีกอย่างหนึ่งเมื่อเรื่องจะเกิดหรือไม่เกิดก็ตาม การพูดครั้งแรก ชื่อว่าสาสนี
คำกล่าวบ่อย ๆ ชื่อว่า อนุสาสนี (ผู้วิจัยเห็นว่า ตรงกับคำว่า “อบรม” ในภาษาไทย)
การที่พระพุทธโฆสจารย์ท่านได้ให้ความหมายเช่นนี้ในอรรถกถา อาจจะเป็น
เพราะได้รับอิทธิพลจากสภาพการศึกษาพระพุทธศาสนาระหว่างอุปัชฌาย์กับ

จากลำดับเนื้อหาที่คาดว่าได้เรียงลำดับเวลานั้นคาดการณ์ได้ว่า พระสงฆ์ในช่วงนี้จะมีการอยู่รวมกันในอารามแล้วเพราะทั้งในอุปัชฌายาวัตรและสังฆวิหการิกวัตร มีการกล่าวถึงสถานที่หลายแห่งที่แสดงถึงการรวมตัวกันของสงฆ์ เช่น เรือนไฟ วิหาร ชุ่ม โรงฉัน วัจกุฎี จากบัญญัติอุปัชฌายาวัตรและสังฆวิหการิกวัตร แสดงภาพของอารามที่มีการบวชและมีการเรียนการสอนของครูกับนักเรียนเกิดขึ้น มีทั้งการแสดงธรรมสาธยายธรรมหรือสอบถามความเข้าใจในธรรม ซึ่งบอกถึงระบบการเรียนการสอนที่เป็นการถ่ายทอดจากพระอุปัชฌาย์ส่งต่อให้สังฆวิหการิกของตัวเอง

ภายหลังมีพระสงฆ์อุปสมบทและอยู่รวมตัวกันมากขึ้น สัดส่วนของพระภิกษุผู้เป็นสมมุติสงฆ์ก็มากขึ้นต่างจากยุคแรกที่ใหญ่เป็นอริยสงฆ์ การที่จะอนุญาตให้พระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งก็สามารถให้การอุปสมบทแก่ภิกษุใหม่นั้นไม่รัดกุมอาจทำให้มีผู้ไม่เหมาะสมมาอุปสมบทได้ พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติการบวชแบบ**ญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา**ขึ้น¹³ ครั้งหนึ่ง เมื่อมีพราหมณ์สูงอายุมาขอบวชแต่ไม่มีใครยอมบวชให้ จนชู้บผอม พระพุทธเจ้าถามสงฆ์ว่าใครจะบวชให้พราหมณ์ พระสารีบุตรรับบวชให้ ในตอนนั้นพระพุทธองค์ทรงยกเลิกการบวชแบบติสรณคมนาอุปสัมปทาและให้บวชแบบ**ญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา**ในคัมภีร์อรรถกถาอธิบายเสริมว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประสงค์จะห้ามอุปสมบทอันเพลานั้นแล้ว ทรงอนุญาตอุปสมบททำให้กวดขันด้วยญัตติจตุตถกกรรม”¹⁴ ซึ่งต้องอาศัยภิกษุผู้ฉลาด (สามารถจำได้ถูกต้องซ้ำของ คล่องปากทั้งบทและพยัญชนะ) ประกาศให้สงฆ์ทราบ ระวังนี้เกิดเหตุที่มีพราหมณ์มา

สังฆวิหการิกที่มีอยู่ในช่วงเวลานั้นซึ่งมีพระไตรปิฎกและอรรถกถาแล้ว

¹³ วิ.ม. 4/85-86/77-79 (ไทย.หลวง)

¹⁴ วิ.ม.อ. 6/262 (ไทย.มมร)

ขอบวชเพราะเห็นว่า ในช่วงนั้นมีประชาชนจัดลำดับภัตตาหารที่ประณีต ภาวนายพระภิกษุ เขาเลยคิดว่าพระพุทธศาสนานั้น มีความสุข ปฏิบัติสบาย ได้รับอาหารและที่พักที่ดี จึงได้มาขอบวช เมื่อบวชแล้วกลับต้องออกบิณฑบาต เมื่อเป็นแบบนี้จึงขอสึกเพราะไม่ตรงเป้าหมายที่ต้องการมากินอาหารจากลำดับภัตตาหาร ไม่ใช่เพราะอยากบิณฑบาต พระพุทธเจ้าทราบเรื่องแล้วทรงติเตียน¹⁵ เรื่องนี้เป็นเหตุให้มีการบอกนิสัยเกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา

หลังจากนั้น ก็มีเหตุให้มีการบัญญัติให้มีการเรียนรู้จากอาจารย์ แทนอุปัชฌาย์ได้ มีต้นบัญญัติจากมีพระอุปัชฌาย์ที่แม่อายุพรรษามาก แต่มีความฉลาดน้อยหรือมีสุตะน้อย พระองค์จึงทรงบัญญัติเพื่อเปิดทางให้การพัฒนาคุณภาพของสงฆ์ทำได้สะดวกขึ้น การศึกษาของสงฆ์มีคุณภาพมากขึ้น ซึ่งทำให้สงฆ์มีการเดินทางมาที่สำนักของพระพุทธเจ้า หรืออารามที่มีพระภิกษุผู้ทรงภูมิความรู้ อยู่เพื่อเรียนรู้ธรรมต่าง ๆ ตามที่ตัวเองถนัดและสนใจ ดังจะเห็นได้จากการจัดเสนาสนะให้สงฆ์ที่เดินทางมาเสตวันมหาวิหารของพระทัฬหฬลบุตร เช่น พระภิกษุผู้ทรงพระสูตร (สุตตันติกะ) ก็ให้แต่งตั้งเสนาสนะรวมกันเพื่อซ้อมพระสูตรกัน พระภิกษุผู้ทรงวินัย (วินัยจร) รวมกัน เพื่อวินิจฉัยพระวินัยกัน ผู้ทรงพระอภิธรรม (อาภิธัมมิกะ) รวมกัน เพื่อสนทนาพระอภิธรรมกัน เป็นต้น¹⁶ ซึ่งการจัดที่พักของพระทัฬหฬลบุตร แสดงถึงการพักรวมกันของผู้ชำนาญการในแต่ละด้านในเสตวันมหาวิหาร

นอกจากนั้น ในสังยุตตนิกาย จังกมสูตร ได้แสดงภาพการอยู่ร่วมกันของพระเป็นกลุ่มที่มีพระภิกษุผู้มีความสามารถในด้านเดียวกัน “พระ

¹⁵ วิ.ม. 4/86/80 (ไทย.หลวง)

¹⁶ วิ.มหา. 1/541/667 (ไทย.หลวง) เมื่อตรวจสอบของฉบับสยามรัฐเป็นข้อที่ 543 (วิ.มหา. 1/543/369 (บาลี.มมร) ซึ่งหมายเลขวรรคไม่ตรงกับฉบับภาษาไทย

หลายรูปได้เดินจงกรมร่วมกันเป็นกลุ่ม พระพุทธเจ้าทรงชี้ให้ภิกษุดูว่า ภิกษุหลายรูปที่เดินจงกรมกับพระสารีบุตรล้วนมากด้วยปัญญา ภิกษุที่เดินจงกรมกับพระมหาโมคคัลลანะล้วนมีฤทธิ์มาก ภิกษุที่เดินจงกรมกับพระมหากัสสปะล้วนเป็นธุดาธา ภิกษุที่เดินจงกรมกับพระอนุรุทธะล้วนเป็นผู้มีทิพยจักขุ ภิกษุที่เดินจงกรมกับพระอุบาลีล้วนเป็นผู้ทรงวินัย ภิกษุที่เดินจงกรมกับพระอานนท์ล้วนเป็นพหูสูต”¹⁷

จากเนื้อความข้างต้นพบว่า การถ่ายทอดคำสอนของพระพุทธเจ้าในสมัยพุทธกาลนั้นแบ่งได้เป็น 1) ช่วงที่พระภิกษุได้ฟังการเทศน์สอนจากพระพุทธเจ้าโดยตรง 2) เพิ่มการถ่ายทอดจากพระอัครมหาเสนาบดี สัทธิตวิหาริก 3) มีอาจารย์เป็นผู้สอนให้แก่อันเตวาสิกมีการเรียนรู้คำสอนในด้านต่าง ๆ จากอาจารย์ ซึ่งมีการอยู่รวมกันเป็นกลุ่มใหญ่¹⁸

ในอีกด้านหนึ่ง สิ่งที่ได้สอนและถ่ายทอดในพระพุทธศาสนามีอะไรบ้าง ย้อนกลับไปในช่วงพุทธกาลยุคต้นนั้น การสอนเป็นลักษณะคำสอนจากพระพุทธเจ้าสู่บุคคลที่พระองค์เลือกไปโปรด ซึ่งผลจากการสอนของพระองค์ทำให้บุคคลที่ได้ฟังส่วนใหญ่เข้าใจพระธรรมจนถวายเป็นพุทธมามกะ หรือบวชเข้าสู่พระพุทธศาสนา หลักธรรมที่ทรงสั่งสอนเบื้องต้นมักเป็นเรื่องอนุพุพิกถา หรือเรื่องราวที่เหมาะสมกับผู้ฟัง หลังจากที่จิตสงบแล้วจึงทรงแสดงอริยสัจสี่ หลังจากที่พระภิกษุสาวก 60 รูปแรก ได้ออกเดินทางไปประกาศพระศาสนา การเทศน์สอนก็เป็นไปตามลักษณะเฉพาะของพระภิกษุรูปนั้น ๆ ดังตัวอย่างเช่น พระอัสสชิที่พบอุปติสสะปริพาชก (ต่อมาคือพระสารีบุตร) ที่ขอให้ท่านบอกเรื่องการสอนของพระพุทธเจ้า

¹⁷ ส.นิ. 16/362/152-153 (ไทย.หลวง)

¹⁸ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ในช่วงที่มีการเรียนจากอาจารย์เป็นผู้ถ่ายทอดนั้นมีทั้งอันเตวาสิกที่มาจากพระอัครมหาเสนาบดีอื่น และสัทธิตวิหาริกผู้เป็นศิษย์ของอาจารย์มาเรียนรู้ร่วมกัน

พระอัสสชิบอกว่า “เราเป็นคนใหม่ ยังบวชไม่นาน เพิ่งมาสู่**พระธรรมวินัย**นี้ ไม่อาจแสดงธรรมแก่ท่านได้กว้างขวาง แต่จักกล่าวใจความแก่ท่านโดยย่อ”¹⁹

จากจุดนี้พบว่าคำว่า **พระธรรมวินัย**เริ่มมีตั้งแต่ตอนนั้นแล้ว แต่คงจะไม่มากเหมือนที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก หลังจากนั้นพระอัสสชิก็ได้กล่าวธรรมสั้น ๆ เพียงว่า “**ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตทรงแสดงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติทรงสั่งสอนอย่างนี้**” แม้สั้นแต่กระชับได้ใจความ และก็ มีผลสัมฤทธิ์ที่ดีจนทำให้อุปติสสะปริพาชกบรรลुโสดาบัน ยิ่งไปกว่านั้น ยังชวนเพื่อนสนิทคือ โกลิตะปริพาชก (ต่อมาคือพระโมคคัลลานะ) และหมู่คณะออกบวชในพระพุทธศาสนาพร้อมกันถึง 250 คน²⁰ ภายหลัง คำสอนต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้าได้ถูกเรียบเรียงจัดกลุ่มขึ้นตามรูปแบบ และลักษณะประเภทคำสอนที่ต่างกัน จำแนกได้ 9 ประเภท เรียกว่า **นวังศัตถุศาสน์** ดังเห็นได้จากที่มาของพระปาติโมกข์ที่ยกเรื่องราวในพรรษาที่ 12 ของพระพุทธเจ้า ซึ่งพระองค์ทรงจำพรรษาในเมืองเวรัญชา พระสารีบุตรได้ถามถึงการดำรงอยู่ได้นานของพระศาสนา พระพุทธองค์ทรงตอบดังนี้

ดูกรสารีบุตร พระผู้มีพระภาคพระนามกกุสันธะ พระนามโกนาคมณะ และพระนามกัสสปะ มีได้ทรงท้อพระหฤทัยเพื่อจะทรงแสดงธรรมโดยพิสดารแก่สาวกทั้งหลาย อนึ่ง **สุตตะ เคยยะ เวชยาภรณ์ะ คาถา อูทาน อิติวุตตะกะ ชาดก อัပ္ภุตธรรม เวทัลละ** ของพระผู้มีพระภาคทั้งสาม

¹⁹ วิ.ม. 4/64/57 (ไทย.หลวง)

²⁰ วิ.ม. 4/64/57-60 (ไทย.หลวง)

พระองค์นั้นมีมาก **สิกขาบทก็ทรงบัญญัติ ปาติโมกข์ก็ทรง** แสดงแก่สาวก เพราะอันตรธานแห่งพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า เหล่านั้น เพราะอันตรธานแห่งสาวกผู้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้า เหล่านั้น สาวกชั้นหลังที่ต่างชื่อกัน ต่างโคตรกัน ต่างชาติกัน ออกบวชจากตระกูลต่างกัน จึงดำรงพระศาสนานั้นไว้ได้ ตลอดระยะเวลาที่ยืนนาน²¹

จากเนื้อหานี้แสดงว่าก่อนที่จะมีปาติโมกข์เกิดขึ้นนั้น คำสอนในพระพุทธศาสนาก็ได้ถูกจัดเรียงเรียงเป็นหมวดตามประเภทการสอน เป็น 9 หมวดตั้งข้อความข้างต้น คำว่า “พระธรรมวินัย” ที่พระอัสสชิได้กล่าวถึงแยกได้เป็น 2 ส่วน คือ พระธรรมและพระวินัย ซึ่งพระธรรมนั้นคือ กลุ่มคำสอนที่เรียกว่า **นวังคสัตถุศาสน์**นั่นเอง สิ่งนี้ได้กล่าวไว้ใน **มัชฌิมนิกาย มูลปิณณาสก** ดังนี้

ดูกรภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรบางพวกในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมเล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ เคยยะ เวชยาภรณ์ะ คาถา อุทาน อิติอูตตกะ ชาดก อัมภุตธรรม เวทลละ กุลบุตรเหล่านั้น เล่าเรียนธรรมนั้นแล้ว ย่อมไตร่ตรองเนื้อความแห่งธรรม เหล่านั้นด้วยปัญญา ธรรมเหล่านั้นย่อมประจักษ์ชัดแก่ กุลบุตรเหล่านั้นผู้ไตร่ตรองซึ่งเนื้อความด้วยปัญญา กุลบุตร เหล่านั้นไม่เป็นผู้มีการข่มผู้อื่นเป็นอาณิสงส์ และไม่มีการ เปลื้องเสียซึ่งความนิทานจากผู้อื่นเป็นอาณิสงส์ ย่อมเล่าเรียนธรรม และกุลบุตรเหล่านั้นย่อมเล่าเรียนธรรมเพื่อประโยชน์ใด ย่อมได้ส่วยประโยชน์นั้นแห่งธรรมนั้น ธรรม

²¹ วิ.มทา. 1/7/9 (ไทย.หลวง)

เหล่านั้นอันกุลบุตรเหล่านั้นเรียนดีแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อ
ประโยชน์เพื่อความสุขสิ้นกาลนาน²²

จากข้อความข้างต้นสามารถกล่าวได้ว่า พระธรรมในยุคต้นของ
พระพุทธศาสนา หมายถึง **นวัคส์ตฤสาสน์** ได้แก่ **สุตตะ** **เคยยะ** **เวชยา-**
ภกรณะ **คาถา** **อุทาน** **อิติวุตตกะ** **ชาดก** **อัปภูตธรรม** **เวทัลละ** นั้นเอง
ส่วนพระวินัยนั้นเนื่องจากยังไม่มีสิกขาบทในพระปาติโมกข์ จึงน่าจะ
เป็นเรื่องของกฎเกณฑ์ของการบวชและการอยู่ร่วมกันของสงฆ์ภายใน
อารามที่ค่อย ๆ เกิดและท่องจำกัน ส่วนสิกขาบทในพระปาติโมกข์เกิด
ขึ้นครั้งแรกหลังจากที่พระสารีบุตรได้สอบถามการดำรงอยู่ยาวนานของ
พระศาสนาอีกหลายปี

เหตุการณ์สำคัญที่ทำให้เกิดการรวบรวมคำสอนในพระพุทธศาสนา
ครั้งแรก เกิดขึ้นเมื่อพระพุทธองค์ทรงประทับที่แคว้นมัลละ เขตนครปาวา
โดยพระสารีบุตรอ้างเหตุการณ์แตกแยกกันวิวาทกันในเรื่องคำสอนต่าง ๆ
ของเหล่านิครนถ์ที่เป็นศิษย์ของนิครนถ์นาฏบุตร หลังจากทีนิครนถ์นาฏ-
บุตรได้เสียชีวิตไป ดังที่ปรากฏใน**สังคีตีสสูตร**²³ พระสารีบุตรได้กล่าวกับ
ภิกษุทั้งหลายว่า

ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย นิครนถ์นาฏบุตรทำกาละแล้วที่
พระนครปาวาไม่นานนัก เพราะกาลกิริยาของนิครนถ์นาฏ-
บุตรนั้น พวกนิครนถ์จึงแตกกัน เกิดแยกกันเป็นสองพวก เกิด
บาดหมางกัน เกิดการทะเลาะวิวาทกันขึ้น เสียดแทงกัน
และกันด้วยหอก คือปากอยู่ว่า **ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้**

²² ม.มู. 12/279/186 (ไทย.หลวง)

²³ ที.ปา. 11/160/225 (ไทย.หลวง)

ข้าพเจ้ารู้ทั่วถึง ท่านจักรู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ได้อย่างไร
ท่านปฏิบัติผิด ข้าพเจ้าปฏิบัติถูก ถ้อยคำของข้าพเจ้า
เป็นประโยชน์ ถ้อยคำของท่านไม่เป็นประโยชน์ คำที่ควร
จะกล่าวก่อน ท่านกลับกล่าวภายหลัง คำที่ควรจะกล่าว
ภายหลัง ท่านกลับกล่าวก่อน ข้อที่ท่านเคยฆ่าของมา
ฉันแปรไปแล้ว ข้าพเจ้าจับผิดวาตะของท่านได้แล้ว
ข้าพเจ้าข่มท่านได้แล้ว ท่านจงถอนวาตะเสีย ถ้าท่าน
สามารถ จงแก้ไขเสีย มิฉะนั้นเห็นจะมีแต่ความตาย
อย่างเดียวเท่านั้น จะเป็นไปได้ในพจนานุกรมผู้เป็นสาวก
ของนาถบุตร แม้พวกสาวกของนิครนถ์นาถบุตรที่เป็น
คฤหัสถ์ผู้นั่งชาวห่มขาว ก็มีอาการเบื่อหน่าย คลายความรัก
รู้สึกที่อดอยในพจนานุกรมผู้เป็นสาวกของนาถบุตร ทั้งนี้
เพราะธรรมวินัยอันนิครนถ์นาถบุตรกล่าวไว้ไม่ดี ประกาศ
ไว้ไม่ดี ไม่เป็นธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกจากทุกข์ได้
ไม่เป็นไปเพื่อความสงบระงับ มิใช่ธรรมที่ท่านผู้เป็น
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ เป็นธรรมวินัยมีที่พำนัก
อันทำลายเสียแล้ว เป็นธรรมวินัยไม่มีที่พึ่งอาศัย ฯ

ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ข้อนี้ย่อมเป็นเช่นดังกล่าวมา
สำหรับในธรรมวินัยที่กล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็น
ธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติให้ออกจากทุกข์ได้ไม่เป็นไปเพื่อความ
สงบระงับ มิใช่ธรรมที่ท่านผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศ
ไว้ ผู้มีอายุทั้งหลาย ส่วนธรรมนี้แลอันพระผู้มีพระภาคของ
เราทั้งหลายตรัสไว้ดีแล้ว ประกาศไว้ดีแล้ว เป็นธรรมที่จะ

นำผู้ปฏิบัติให้ออกจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบระงับ
เป็นธรรมอันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้แล้ว²⁴

ข้อความข้างต้น เป็นสาเหตุของการรวบรวมคำสอนของพระ
พุทธเจ้าจัดระบบให้เป็นหมวดหมู่ เพื่อให้พระภิกษุในสมัยพุทธกาลได้
ท่องจำกัน ซึ่งใน**สังคีติสูตร**ได้รวบรวมคำสอนเป็นหมวดหมู่ตามจำนวน
ข้อของหมวดธรรมนั้นไว้ในตอนท้ายของพระสูตร ดังนี้

“ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมหนึ่ง ที่พระผู้มีพระภาค
ผู้ทรงรู้เห็นเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น
ตรัสไว้โดยชอบแล้วมีอยู่แล พวกเราทั้งหมดด้วยกัน
พึงสังคายนา ไม่พึงกล่าวแก่งแย่งกันในธรรมนั้น การที่
พรหมจรรย์นี้จะพึงยั่งยืนตั้งอยู่นาน นั้นพึงเป็นไปเพื่อ
ประโยชน์แก่ชนมาก เพื่อความสุขแก่ชนมาก เพื่อความ
อนุเคราะห์แก่โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข
แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ธรรมหนึ่งเป็นไฉน สัตว์
ทั้งหมดตั้งอยู่ได้เพราะอาหาร สัตว์ทั้งหมดตั้งอยู่ได้เพราะ
สังขาร ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมหนึ่งนี้แล อันพระผู้มี-
พระภาคผู้ทรงรู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบแล้ว พวกเราทั้งหมดด้วยกัน
พึงสังคายนา ไม่พึงกล่าวแก่งแย่งกันในธรรมนั้น การที่
พรหมจรรย์นี้จะพึงยั่งยืนตั้งอยู่นานนั้นพึงเป็นไปเพื่อ
ประโยชน์แก่ชนมาก เพื่อความสุขแก่ชนมาก เพื่อความ

²⁴ ที.ปา. 11/160/225 (ไทย.หลวง)

อนุเคราะห์แก่โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข
แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ฯ

ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรม 2 ที่พระผู้มีพระภาค
ผู้ทรงรู้เห็นเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น
ตรัสไว้ ธรรม 2 เป็นไฉน นามและรูป 1 อวิชชาและภวตัณหา
1 ภวทิจฺฐิและวิภวทิจฺฐิ 1

ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมมีประเภทละ 3 ธรรมมี
ประเภทละ 3 ฯ เป็นไฉน 1. อกุศลมูล คือ โลภะ 2. อกุศลมูล
คือ โทสะ 3. อกุศลมูล คือ โมหะ...

ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมมีประเภทละ 4...

ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมมีประเภทละ 5...

ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมมีประเภทละ 6...

ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมมีประเภทละ 7...

ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมมีประเภทละ 8...

ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมมีประเภทละ 9...

ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมมีประเภทละ 10...

อเสขธรรม 10 อย่าง

1. ความเห็นชอบที่เป็นของพระอเสขะ
2. ความดำริชอบที่เป็นของพระอเสขะ
3. เจรจาชอบที่เป็นของพระอเสขะ
4. การงานชอบที่เป็นของพระอเสขะ
5. การเลี้ยงชีวิตชอบที่เป็นของพระอเสขะ
6. ความเพียรชอบที่เป็นของพระอเสขะ
7. ความระลึกชอบที่เป็นของพระอเสขะ

8. ความตั้งใจชอบที่เป็นของพระอเสขะ

9. ความรู้ชอบที่เป็นของพระอเสขะ

10. ความหลุดพ้นชอบที่เป็นของพระอเสขะ ฯ

ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมมีประเภทละ 10 ๆ เหล่านี้
แล อันพระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันต-
สัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น ตรัสไว้ชอบแล้ว พวกเรา
ทั้งหมดด้วยกันพึงสังคายนา ไม่พึงแก่งแย่งกัน การที่
พรหมจรรย์นี้ยั่งยืนตั้งอยู่นานนั้น พึงเป็นไปเพื่อประโยชน์
แก่ชนมาก เพื่อความสุขแก่ชนมากเพื่ออนุเคราะห์แก่โลก
เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและ
มนุษย์ทั้งหลาย”

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเสด็จลุกขึ้นแล้วตรัสกะ
ท่านพระสารีบุตรว่า ดิละ ดิละ สารีบุตร ดูกรสารีบุตร เธอได้
ภาษิตสังคีติปริยายแก่ภิกษุทั้งหลาย เป็นการดีแล้ว ดังนี้
ท่านพระสารีบุตร ได้กล่าวสังคีติปริยายนี้แล้ว พระศาสดา
ทรงพอพระทัย และภิกษุเหล่านั้นต่างดีใจ ชื่นชมภาษิตของ
ท่านพระสารีบุตรแล้ว ดังนี้แล ฯ²⁵

จะเห็นได้ว่า เนื้อหาที่นำเสนอในตอนท้ายของพระสังคีติสูตร
ตั้งแต่ข้อ 226 – 363 เป็นการรวบรวมธรรมตามลำดับหมวดหมู่แห่งธรรม
ตั้งแต่หมวด 1 ถึงหมวด 10 ซึ่งถือว่าเป็นการรวบรวมจัดหมวดหมู่ธรรม
ขึ้นมาครั้งแรก โดยมีพระพุทธเจ้าเป็นผู้รับรอง หลังจากนั้น พระสารีบุตร
ได้เรียกพระภิกษุมา แล้วได้สาธิตวิธีการจัดหมวดหมู่ธรรมอีกแบบหนึ่ง
โดยตั้งประเด็นหัวข้อธรรมไว้ 10 ประเด็นก่อน เช่น ธรรมที่มีอุปการะมาก

²⁵ ที.ปา. 11/221-363/158-250 (ไทย.หลวง)

ธรรมที่ควรเจริญ เป็นต้น จากนั้นก็จัดกลุ่มหมวดธรรมตั้งแต่หมวด 1 ถึงหมวด 10 คล้ายในสังคีตสูตร เพียงแต่ในแต่ละหมวด จะยกตัวอย่างหัวข้อธรรมตามประเด็นที่ตั้งไว้ 10 ประเด็น ทีละประเด็น เรียกว่า ทศสูตร²⁶ จุดนี้แสดงถึงพัฒนาการของการรวบรวมพระธรรมไว้เป็นชุดตามจำนวนหัวข้อธรรมในหลักธรรมนั้น ๆ อรรถกถาของพระสูตรนี้ได้กล่าวไว้ว่า “พระสารีบุตรหวังจะให้เป็นที่สบายสำหรับเหล่าพระภิกษุที่มาฟังธรรมจึงตั้งมาติกาจำแนกธรรมเป็น 10 หมวดตั้งแต่หมวด 1 ถึงหมวด 10 แต่ละหมวดก็ยกตัวอย่างหลักธรรมมา 10 หัวข้อ ซึ่งแนวทางการจัดหมวดหมู่หลักธรรมต่าง ๆ ตามจำนวนหัวข้อธรรมของหลักธรรมนั้น ๆ เป็นวิธีที่ใช้ในการแบ่งหมวดหมู่ธรรมในพระสูตรต้นตปิฎก อังคุตตรนิกายในคราวสังคายนาครั้งที่ 1

ซึ่งในมหาปริณีพพานสูตร พระพุทธเจ้าได้ทรงให้โอวาทเกี่ยวกับพระธรรมวินัยเสริมไว้หลังจากได้ทรงให้ปัจฉิมโอวาทว่า

วัยของเราแก่หง่อมแล้วชีวิตของเราเป็นของน้อย เราจักละพวกเธอไป เรากระทำที่พึงแก้ตนแล้ว ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเป็นผู้ไม่ประมาท มีสติ มีศีล อันดีเกิดจเป็นผู้มีความดำริตั้งมั่นดีแล้ว ตามรักษาจิตของตนเถิด ผู้ใดจักเป็นผู้ไม่ประมาท อยู่ใน**ธรรมวินัย**นี้ ผู้นั้นจักละชาติ สงสาร แล้วกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ ดังนี้ ฯ²⁷

นอกจากนั้น พระพุทธองค์ได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า “ดูกรอานนท์ บางทีพวกเธอจะพึงมีความคิดอย่างนี้ว่า ปาพจน์มีพระศาสดาล่วงแล้ว

²⁶ ที.ปา. 11/364/251 (ไทย.หลวง)

²⁷ ที.ม. 10/107/100 (ไทย.หลวง)

พระศาสดาของพวกเราไม่มี ก็ข้อนี้ พวกเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น ธรรมและวินัยอันใดเราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่พวกเธอ **ธรรมและวินัยอันนั้น** จักเป็นศาสดาของพวกเธอโดยกาลล่วงไปแห่งเรา”²⁸

ในยุคท้ายพุทธกาลคำสอนมีการรวบรวมและแบ่งกลุ่มการศึกษาที่ชัดเจนขึ้น ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าหลังจากที่พระสารีบุตรได้ยกตัวอย่างจัดหมวดหมู่พระธรรมไว้ในสังคิติกสูตรแล้ว ก็ได้มีการปรับปรุงวิธีการจัดหมวดหมู่ของคำสอนดังที่เห็นจากทศุตตรสูตร นอกจากนี้ แม้ในอวาสาก็มีการศึกษาและกล่าวธรรมกันตามกลุ่ม ดังเห็นได้จากในพระวินัยปิฎกมหาวรรคกล่าวว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ในอวาสแห่งหนึ่ง ถึงวันปวารณา ภิกษุทั้งหลายกล่าวธรรมกัน **ภิกษุที่เชี่ยวชาญในพระสูตรก็สาธยายพระสูตรกัน พระวินัยธรรก็วินิจฉัยพระวินัยกัน พระธรรมกถึกสนทนาธรรมกัน**”²⁹

จากข้อความข้างต้นจะเห็นได้ว่า มีการปรับปรุงเรียบเรียงเนื้อความในพระสูตรกันอยู่ตามอวาสต่าง ๆ ซึ่งในพระสูตรนี้มีการกล่าวถึงการสาธยายพระสูตรของพระสุตตันติกะ (พระภิกษุผู้เชี่ยวชาญในพระสูตร) การวินิจฉัยพระวินัยของพระวินัยธร และการสนทนาธรรมของพระธรรมกถึก เนื้อความคล้าย ๆ กันนี้พบในเรื่องราวของพระทัฬหะมัลลบุตรที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ท่านได้จัดสรรเสนาสนะหรือที่พักพระภิกษุที่เขตวันมหาวิหารตามความเชี่ยวชาญที่คล้ายคลึงกัน “พระภิกษุผู้ทรงพระสูตร (สุตตันติกะ) ก็ให้แต่งตั้งเสนาสนะรวมกันเพื่อข้ออมพระสูตรกัน (สุตตันตะ), ผู้ทรงวินัย (วินัยธร) รวมกัน เพื่อวินิจฉัยพระวินัยกัน, ผู้ทรงพระอภิธรรม (อาภิธัมมิกะ) รวมกัน เพื่อสนทนาพระอภิธรรมกัน”³⁰

²⁸ ที.ม. 10/123/141 (ไทย.หลวง)

²⁹ วิ.ม. 4/234/375 (ไทย.มจร.)

³⁰ วิ.มहा. 1/541/667 (ไทย.หลวง)

จากการเปรียบเทียบเนื้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่า สิ่งที่พระธรรมกถึกสนทนากันได้มีการพัฒนามาเป็นพระอภิธรรมในภายหลัง ตรงนี้ในมหาโคตติงคสาฬหสูตร³¹ ได้กล่าวถึงในสมัยที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ป่าโคตติงคสาฬหวัน พร้อมพระเถระหลายรูปคือ พระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ พระอนุรุทธะ พระเวทิตะ พระอานนท์ พระสารีบุตรทรงถามพระเถระแต่ละรูปที่มาฟังธรรมกับท่านว่า **“ป่าโคตติงคสาฬหวัน จะฟังงามด้วยภิกษุเห็นปานไร”** ซึ่งแต่ละรูปต่างตอบด้วยคำตอบที่แตกต่างตามปฏิภาณของตน จึงได้คำตอบที่ต่างกัน จึงพากันไปเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วเล่าเรื่องราวให้พระองค์ทรงทราบ จุดที่น่าสนใจคือคำตอบของพระมหาโมคคัลลานะที่ว่า **“ภิกษุ 2 รูปในพระศาสนาี้ กล่าวอภิธรรมกถา เธอทั้ง 2 นั้น ถ้ามกกันและกัน ถ้ามปัญหากันแล้ว ย่อมแก้กันเอง ป่าโคตติงคสาฬหวัน ฟังงามด้วยภิกษุเห็นปานนี้”** พระพุทธเจ้าทรงบอกว่าที่พระมหาโมคคัลลานะกล่าวมาก็ชอบ เพราะท่านเป็นธรรมกถึก ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ธรรมที่พระธรรมกถึกสนทนาธรรมกัน เรียกว่า **พระอภิธรรม**

ผู้วิจัยเห็นว่า มีการรวบรวมเนื้อหาคำสอน พระสูตร พระวินัย และพระอภิธรรม ซึ่งเป็นเพียงแค่ชื่อที่ใช้เรียกเนื้อหาคำสอน ส่วนรายละเอียดว่า ประกอบด้วยอะไรบ้างนั้น จากการสืบค้นในพระไตรปิฎก ไม่พบรายละเอียดเนื้อหาที่สามารถระบุได้ ข้อสังเกตคือ ในพระไตรปิฎก จะมีการเรียงเนื้อหาคำสอนเป็นพระสูตร พระวินัย พระอภิธรรม อาจจะเป็นได้ว่าเรียงชื่อตามการเกิดก่อนหลังของเนื้อหา

ข้างต้นคือเรื่องราวของการจัดการศึกษาและการพัฒนาคำสอนในพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยได้สืบค้นตั้งแต่พระพุทธองค์ตรัสรู้จนถึงตอนปรินิพพาน คำส่วนใหญ่ที่ทรงกล่าวถึงนั้นคือคำว่า **“พระธรรมวินัย”** ซึ่ง

³¹ ม.มู. 12/367-382/280-289 (ไทย.หลวง)

ประกอบด้วยอะไรบ้างนั้น จากเนื้อหาข้างต้น แบ่งได้เป็น 3 ช่วงด้วยกัน คือ

1. ช่วงที่คำสอนยังกระจัดกระจายเป็นเรื่อง ๆ ไม่ได้จัดเป็นหมวดหมู่
2. ช่วงที่มีการรวบรวมคำสอนตามกลุ่มลักษณะคำสอนที่เรียกว่า นวังคัสตถุศาสน์

3. มีการรวบรวมคำสอนและจัดหมวดหมู่เนื้อหาตามลักษณะของเนื้อหาตามกลุ่มพระที่มาเรียนรู้ด้วยกัน คือพระสุตตันตปิฎกสาธยาย พระสุตตร พระวินัยจรวิจิฉัยพระวินัย และพระธัมมกถิกสนทนารธรรม ภายหลังเรียกว่าพระอภิธรรม

4.2 การจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัยในการสังคายนาครั้งที่ 1

การกำเนิดและพัฒนาการของพระไตรปิฎกนั้น สามารถสืบค้นข้อมูลได้จากบทนำของคัมภีร์กถาวัตถุในพระอภิธรรมปิฎก บทนำของคัมภีร์อรรถกถา และคัมภีร์ประวัติศาสตร์ ที่มีการบันทึกเรื่องราวการกำเนิดของพระไตรปิฎก อาทิ คัมภีร์ทีปวงค์ มหาวงศ์ มูลศาสนา ชินกาลมาลินี สัทธัมมสังคหะ ศาสนวงศ์สังคิตยวงค์ โดยส่วนใหญ่จะให้ข้อมูลเรื่องราวต่าง ๆ ในช่วงเวลาหลังจากพุทธปรินิพพานจนกระทั่งการสังคายนาครั้งที่ 3 ได้เสร็จสิ้นลง

คำว่า **พระไตรปิฎก** มาจากคำในภาษาบาลีว่า **เตปิฎกั** ที่แปลว่า **ตระกร้า 3 ใบ** ตระกร้า คือภาชนะสำหรับใส่รวมของต่าง ๆ เข้าไว้ ภายหลังจากรวบรวมคำสอนจึงนำมาใช้ในความหมายว่า เป็นที่รวบรวมคำสอนในพระพุทธศาสนา ซึ่งความหมายนี้พบ 2 ที่ด้วยกันในพระไตรปิฎก คือ คำว่า **“ปิฎกั ตีณิ สงคิตั”** (สังคายนาพระไตรปิฎก)³² กับ **“วินัย ทีเป ปกาเสสุ ปิฎกั”** (ประกาศพระวินัยปิฎกไว้ในเกาะ)³³

³² วิ.จ. 7/629/395 (บาลี.มมร)

³³ วิ.ป .8/469/119 (บาลี.มมร)

ส่วนคำว่า **สังคายนา** หมายถึง การรวบรวมหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นหมวดหมู่ โดยการประชุมสงฆ์เพื่อทำความเข้าใจให้ตรงกัน มีแนวทางปฏิบัติเป็นไปในแนวเดียวกัน และเพื่อความมั่นคงตั้งอยู่ได้นานของพระพุทธศาสนา

เนื้อหาการสังคายนาครั้งที่ 1 ได้มีกล่าวอย่างละเอียดไว้ในพระวินัยจุลวรรค มีกล่าวสรุปเรื่องการสังคายนาครั้งที่ 1 ไว้ในปัจจุสติกขันธกะข้อที่ 614-629 ว่า³⁴ พระมหากัสสปะได้ชี้แจงแก่คณะสงฆ์ว่า ได้ทราบข่าวการปรินิพพานของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจากอาชีวก ทำให้ภิกษุที่ยังเป็นปุถุชนเศร้าโศก ท่านได้กล่าวปลอบโยน แต่ตอนนั้น พระสุภทัตพุทธมบรพชิตที่อยู่ในที่นั้นกล่าวว่า “พวกเราพ้นไปดีแล้วจากมหาสมณะนั้น ด้วยว่าพวกเราถูกเบียดเบียนว่า สิ่งนี้ควรแก่พวกเรา สิ่งนี้ไม่ควรแก่พวกเรา ก็บัดนี้ พวกเราปรารถนาจะทำสิ่งใด ก็ทำสิ่งนั้นได้ ไม่ปรารถนาจักทำสิ่งใด ก็ไม่ทำสิ่งนั้น”

พระมหากัสสปะได้อ้างเหตุนี้ และแจ้งต่อคณะสงฆ์เพื่อขอให้ทำการสังคายนาพระธรรมวินัยสงฆ์ขอให้พระเถระเลือกคณะพระภิกษุซึ่งพระมหากัสสปะได้เลือกทั้งหมด 499 รูป แต่มีภิกษุหลายรูปกล่าวสนับสนุนให้พระอานนท์ที่ยังไม่ได้เป็นพระอรหันต์เข้าร่วมด้วย เนื่องจากพระอานนท์ได้เรียนธรรมและวินัยเป็นอันมากจากพระพุทธเจ้า แต่สุดท้ายพระอานนท์ก็สามารถบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ได้ก่อนการสังคายนา หลังจากนั้น ก็เลือกสถานที่เป็นเมืองราชคฤห์ โดยให้เฉพาะภิกษุ 500 รูปเท่านั้นที่จำพรรษาที่เมืองนี้ เมื่อได้รับความเห็นชอบจากสงฆ์แล้ว

หลังจากนั้น พระมหากัสสปะก็ได้เริ่มการสังคายนาขึ้นโดยถามเรื่องพระวินัยกับพระอุบาลี โดยเริ่มสอบถามจาก**ปฐมปาราชิก** ไปจนถึง

³⁴ วิ.จ. 7/614-629/246-258 (ไทย.หลวง)

จตุตถปาราชิก แล้วต่อด้วย**พระวินัยอื่น (อุภโตวินัย หมายถึง วินัยของภิกษุและภิกษุณี)** หลังจากนั้นก็ได้ถามพระธรรมกับพระอานนทซึ่งเริ่มจาก**พรหมชาลสูตร** ต่อด้วย**สามัญญผลสูตร**แล้วหลังจากนั้นก็ถามต่อ**จนครบ 5 นิกาย** เมื่อจบแล้วพระอานนทก็ได้แจ้งต่อสงฆ์ว่า พระพุทธเจ้าก่อนปรินิพพานได้กล่าวไว้ว่า หากสงฆ์ต้องการสามารถถอนสิกขาบทเล็กน้อยได้ ทำให้เกิดข้อสงสัยในหมู่สงฆ์ว่าสิกขาบทเล็กน้อยหมายถึงสิกขาบทใดบ้างมีความเห็นไม่ตรงกัน สุตท้ายพระมหากัสสปะได้เสนอให้คงไว้เช่นเดิมโดยมีญัตติว่า “สงฆ์ไม่บัญญัติสิ่งที่ทรงบัญญัติไว้ ไม่เพิกถอนพระบัญญัติตามที่ทรงบัญญัติแล้ว สมาทานประพฤตินิสิกขาบททั้งหลายตามที่ทรงบัญญัติแล้ว” ที่ประชุมพระอรหันต์ทั้ง 500 รูป มีมติเห็นชอบเป็นเอกฉันท์

หลังจากนั้นสงฆ์ได้ปรับอาบัติพระอานนทเรื่อง ไม่ถามพระพุทธเจ้าว่าอะไรเป็นสิกขาบทเล็กน้อย เรื่องเหยียบผ้าวัสสิกสาฎกของพระพุทธเจ้า เรื่องให้สตรีถวายบังคมพระสรีระพระพุทธเจ้าก่อน ทำให้สรีระต้องเปื้อนน้ำตา เรื่องไม่ทูลอ้อนวอนให้พระพุทธเจ้าอยู่ตลอดกับ เรื่องชวนชายให้มีการบวชภิกษุณี ท่านได้ชี้แจงเหตุผลทีละเรื่อง แต่สุดท้ายก็ยอมรับอาบัติ แล้วเนื้อหาในปัญจสติกขันธกะยังได้เล่าต่อถึงเรื่องพระปุรณะกับสงฆ์หมู่ใหญ่ 500 รูป ที่เดินทางมากรุงราชคฤห์หลังสังคายนาเสร็จเมื่อทราบเรื่องราวการสังคายนาแล้ว ก็บอกว่าดีแล้ว แต่ตัวท่านจะทรงจำไว้ตามที่ได้รับฟังมาเฉพาะพระพักตร์พระพุทธเจ้าเท่านั้น แล้วพระอานนทก็ได้แจ้งเรื่องที่พระพุทธเจ้าบอกให้สงฆ์ลงพรหมทัณฑ์แก่พระฉันทะเมื่อสงฆ์รับทราบก็ได้ปฏิบัติตาม จนพระฉันทะละมานะและได้บรรลुพระอรหันต์ในที่สุด

จากจุลวรรคแสดงให้เห็นว่า การสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งนี้ มีการกล่าวถึงเนื้อหาของ**พระวินัย**ส่วนของมหาวิภังค์ **พระสูตร** มีการกล่าวถึงเนื้อหาของ 5 นิกาย โดยไม่ได้ให้รายละเอียดอื่น ส่วนพระอภิธรรมไม่ได้มีกล่าวไว้

ใน**อรรถกถา**นั้น ได้มีการกล่าวถึงสังคายนาครั้งที่ 1 ไว้ในช่วงต้นของคัมภีร์สมันตปาสาทิกาอรรถกถาพระวินัย³⁵ ในอารัมภกถา ได้อ้างถึงเนื้อความที่กล่าวไว้ในปัญจสติกขันธกะในพระวินัยปิฎก แต่เนื้อหาในอรรถกถามีความละเอียดขึ้น ตอนต้นกล่าวถึงการประชุมสงฆ์ 7 แสนรูปเช่นเดียวกับในคัมภีร์ทีปวงศ์ เนื้อหาเกี่ยวกับการสังคายนาครั้งที่ 1 นี้ได้นำเนื้อหาจากพระวินัยปิฎก คัมภีร์ทีปวงศ์ และคัมภีร์มหาวงศ์มาผนวกรวมกัน พร้อมให้รายละเอียดที่เป็นรูปธรรมมากขึ้น เช่น เรื่องราวการวางแผนของสงฆ์ในการปฏิสังขรณ์เสนาสนะ หรือการสนับสนุนของพระเจ้าอชาตศัตรู ก็มีการใส่บทสนทนาระหว่างพระเจ้าอชาตศัตรูกับพระเถระ เป็นต้น แต่สิ่งสำคัญคือเนื้อหาในการสังคายนา ได้ระบุชื่อคัมภีร์และรายละเอียดของคัมภีร์ต่าง ๆ อย่างชัดเจนตอนสังคายนาพระวินัย โดยไล่ลำดับจากมหาวิภังค์แล้วต่อด้วยภิกขุณีวิภังค์ ดังนี้

ลำดับนั้น พระเถระทั้งหลาย ยกปาราชิก 4 เหล่านี้ ขึ้นสู่สังคหะว่า นี้ชื่อปาราชิกกัณฑ์ แล้วได้ตั้งสังฆาภิเสส 13 ไว้ว่า เทรสกัณฑ์ ตั้ง 2 ลิกขาบทไว้ว่า อนียต ตั้ง 30 ลิกขาบทไว้ว่า นิสสัคคิยาปาจิตติย ตั้ง 92 ลิกขาบทไว้ว่า ปาจิตติย ตั้ง 4 ลิกขาบทไว้ว่า ปาฏิเทสนียะ ตั้ง 75 ลิกขาบทไว้ว่า เสขิยะ (และ) ตั้งธรรม 7 ประการไว้ว่า อธิกรณสมณะ ดังนี้

³⁵ วิ.มหา.อ. 1/24-60 (ไทย.มมร)

พระเถระทั้งหลาย ครั้นยกมหาวิภังค์ขึ้นสู่สังคหะ
อย่างนี้แล้ว จึงตั้ง 8 สิกขาบท ในภิกษุณีวิภังค์ไว้ว่า นี้ชื่อ
ปาราชิกกัณฑ์ ตั้ง 17 สิกขาบทไว้ว่า สัตตรสกัณฑ์ ตั้ง 30
สิกขาบทไว้ว่า นิสสัคคียปาจิตติย ตั้ง 166 สิกขาบท ไว้ว่า
ปาจิตติย ตั้ง 8 สิกขาบทไว้ว่า ปาฏิเทสนียะ ตั้ง 75 สิกขาบท
ไว้ว่าเสขียะ ตั้งธรรม 7 ประการไว้ว่า อธิกรณสมณะ ดังนี้

พระเถระทั้งหลาย ครั้นยกภิกษุณีวิภังค์ขึ้นสู่สังคหะ
อย่างนี้แล้ว จึงได้ยกแม่ขันธกะและปริวารขึ้น (สู่สังคายนานา)
โดยอุบายนั้นนั่นแล. พระวินัยปิฎก พร้อมทั้งอุกโตวิภังค์
ขันธกะและปริวาร พระเถระทั้งหลายยกขึ้นสู่สังคหะแล้ว³⁶

จากเนื้อหาจุดนี้ แสดงถึงพระวินัยปิฎกที่ประกอบด้วย วิภังค์ ขันธกะ
และปริวารที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน แต่คัมภีร์ปริวารซึ่งเป็นเล่มที่ 8 ในพระ-
ไตรปิฎก เนื้อหาเป็นเรื่องการซักซ้อมทำความเข้าใจเรื่องพระวินัยใน
ประเด็นต่าง ๆ บรรยายในลักษณะถาม-ตอบ เหมือนเป็นคู่มือการ
ศึกษาพระวินัยเนื้อหาช่วงต้นมีการกล่าวถึงรายนามพระเถระผู้ทรง
จำพระวินัยสืบกันมาทั้งในอินเดีย 5 รูปและในเกาะลังกาอีก 33 รูป³⁷
ดังนั้นจึงมีผู้เชี่ยวชาญพระไตรปิฎกหลายท่านให้ความเห็นว่าคัมภีร์
ปริวารเป็นคัมภีร์ที่เกิดขึ้นภายหลังการสังคายนาครั้งที่ 1 และถูกผนวก
เข้าเป็นส่วนหนึ่งของพระวินัยปิฎกในภายหลัง³⁸ เป็นไปได้ว่าเหตุที่พระพุทฺธ-
โฆสจารย์ได้รวมเอาคัมภีร์ปริวารอยู่ในคราวสังคายนาครั้งที่ 1 ด้วย

³⁶ วิ.มหา.อ. 1/36 (ไทย.มมร)

³⁷ วิ.ป. 8/3/4-5 (ไทย.หลวง)

³⁸ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, *ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา* (กรุงเทพฯ-
มหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), 50.

เพราะได้รับอิทธิพลจากเนื้อหาพระไตรปิฎกที่ใช้อยู่ในขณะแปลและเรียบเรียงคัมภีร์อรรถกถา ซึ่งในพระวินัยปิฎกมีคัมภีร์ปริวารรวมอยู่ด้วยแล้ว

ทางด้าน การสังคายนาพระธรรม ได้เริ่มจาก พรหมชาลสูตร สามัญญผลสูตร โดยตั้งคำถามถึงสถานที่แล้วถามถึงนิทานบ้างบุคคลบ้าง และถามแบบเดียวกันจนครบ 5 นิกาย และให้รายละเอียดของ 5 นิกายดังนี้ “ที่ชื่อนิกาย 5 คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย ขุททกนิกาย บรรดานิกายเหล่านั้น พระพุทธพจน์ที่เหลือยกเว้น 4 นิกายเสีย ชื่อว่าขุททกนิกาย ในขุททกนิกายนั้น พระวินัยท่านอุบาลีเถระได้วิสันนาแล้ว ขุททกนิกายที่เหลือและอีก 4 นิกาย พระอานนทเถระวิสันนา”³⁹

ในสมันตปาสาทิกา ได้กล่าวถึงกระบวนการในการสังคายนาโดยคณะสงฆ์เพียงเท่านี้ เนื้อหาภายหลังจากนี้ เป็นการอรรถาธิบายเรื่องของพระพุทธพจน์แทน ซึ่งในนั้นมีกรกล่าวถึงพระไตรปิฎกไว้หลายแบบตามจำนวนประเภทของเนื้อหา คือ องค์ 1 องค์ 2 องค์ 3 องค์ 5 องค์ 9 และองค์ 84,000 ที่น่าสนใจคือองค์ 3 สำหรับองค์ 3 มีอธิบาย 2 รูปแบบคือ 1) แบ่งเป็น ปฐมพุทธพจน์ มัชฌิมพุทธพจน์ และปัจฉิมพุทธพจน์ 2) แบ่งเป็น พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก แล้วอธิบายสรุปพระไตรปิฎกไว้ดังนี้

ประมวลพระพุทธรวณะแม่ทั้งหมด ทั้งที่ร้อยกรองใน
ปฐมสังคายนา ทั้งที่ร้อยกรองในภายหลัง เป็นปาติโมกข์
2 ฝ่าย วิภังค์ 2 ชั้นธกะ 22 ปริวาร 16 ชื่อวินัยปิฎก

³⁹ วิ.มหา.อ. 1/36-37 (ไทย.หลวง)

พระพุทธพจน์นี้คือ ทีฆนิกาย เป็นที่รวบรวมพระสูตร 34 สูตร มีพรหมชาลสูตร เป็นต้น มัชฌิมนิกาย เป็นที่รวบรวมพระสูตร 152 สูตร มีมูลปริยายสูตร เป็นต้น สังยุตตนิกาย เป็นที่รวบรวมพระสูตร 7,762 สูตร มีโสมตรณสูตร เป็นต้น อังคุตตรนิกาย เป็นที่รวบรวมพระสูตร 9,557 สูตร มีจิตตปริยาทานสูตร เป็นต้น ขุททกนิกาย 15 ประเภท ด้วยอำนาจแห่งขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา ชาดก นิทเทส ปฏิสัมภีทา อปทาน พุทธวงศ์ จริยาปิฎก ชื่อสุตตันตปิฎก

พระพุทธพจน์นี้คือ ธัมมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคล-
บัญญัติ กถาวัตถุ ยมก ปัญฐาน ชื่ออภิธรรมปิฎก⁴⁰

จะเห็นได้ว่า เนื้อความตรงจุดนี้ได้บอกว่าพระไตรปิฎกมีเนื้อหา 2 ส่วน ส่วนแรกมาจากคราวสังคายนาครั้งที่ 1 คือ พระวินัยปิฎกที่พระอุบาลี เป็นผู้สาธยาย ประกอบด้วย มหาวิภังค์ ภิกขุณีวิภังค์ ชันธกะ และปริวาร และพระสุตตันตปิฎกที่พระอานนท์เป็นผู้สาธยาย ประกอบด้วย ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย ขุททกนิกาย ส่วนที่ 2 คือ ที่ ร้อยกรองขึ้นในภายหลัง หมายถึงเนื้อหาในส่วนพระอภิธรรมปิฎกซึ่งมี บางคัมภีร์ในพระอภิธรรมปิฎก เช่น คัมภีร์กถาวัตถุได้ระบุชัดเจนว่าพระ ไมศคัลลีสบุตรติสสเถระเป็นผู้รจนาขึ้นในคราวสังคายนาครั้งที่ 3 เมื่อราว

⁴⁰ วิ.มหา.อ. 1/41 (ไทย.มมร) เนื้อความถัดจากจุดนี้ สมันตปาสาทิกา ได้อรรถาธิบายในความหมายของพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม พร้อมทั้ง บอกโครงสร้างของพระไตรปิฎกมาอย่างละเอียด ส่วนพุทธพจน์มีองค์ 9 คือ นวังกัสตฤสาสน์ จุดนี้ได้แจกแจงอย่างละเอียดว่า คัมภีร์ใดในพระไตรปิฎกคือ สุตตะ เคยย อัปภูตธรรม เวทลละ

236 ปีหลังพุทธกาล

คัมภีร์สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาของทีฆนิกาย ในอาร์มภกตาได้กล่าวถึงการสังคายนาครั้งที่ 1 เช่นเดียวกัน ซึ่งเนื้อความตอนสังคายนาพระวินัยมีรายละเอียดคล้ายคลึงกับในสมันตปาสาทิกา แต่มีการแสดงรายละเอียดจำนวนภาณวารของแต่ละส่วน วิภังค์มี 64 ภาณวาร ชันธกะมี 80 ภาณวาร ปริวารมี 25 ภาณวาร ในส่วนของพระสูตรนั้นมีเนื้อหาและลำดับที่มีความแตกต่างกันคือ สังคายนาจากทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย และอังคุตตรนิกาย 4 นิกายแรกก่อน มีการให้รายละเอียดในเรื่องจำนวนพระสูตร พร้อมทั้งมอบหมายผู้รับผิดชอบในการทรงจำและสืบทอด หลังจากนั้น ก็ต่อด้วยพระอภิธรรม และขุททกนิกายเป็นลำดับสุดท้าย สามารถกล่าวโดยภาพรวมได้ดังนี้⁴¹

ทีฆนิกาย มี 64 ภาณวาร 34 สูตร จัดเป็น 3 วรรค คือ สीलขันธวรรค มหาวรรค ปาฎิกวรรค มอบให้พระอานนทโกศลไปสอนลูกศิษย์ท่องจำสืบทอด

มัชฌิมนิกาย มี 80 ภาณวาร มอบให้ศิษย์ของพระสารีบุตรบริหารท่องจำสืบทอด (ขณะทำสังคายนาครั้งที่ 1 พระสารีบุตรนิพพานแล้ว)

สังยุตตนิกาย มี 100 ภาณวาร มอบให้พระมหากัสสปะไปสอนลูกศิษย์

อังคุตตรนิกาย มี 120 ภาณวาร มอบให้พระอนรุทระไปสอนลูกศิษย์

พระอภิธรรม ประกอบด้วย คัมภีร์ธัมมสังคณี คัมภีร์วิภังค์ คัมภีร์กถาวัตถุ คัมภีร์ปุคคัลบัญญัติ คัมภีร์ธาตุกถา คัมภีร์ยมก คัมภีร์ปฏิฐาน ไม่ได้กล่าวไว้ว่ามอบหมายให้ใครเป็นผู้ทรงจำสืบทอด

ขุททกนิกาย นั้น ในสุมังคลวิลาสินีได้กล่าวไว้ดังนี้

⁴¹ ที.สี.อ.11/77-78 (ไทย.มมร)

พระทีฆมภาคจารย์กล่าวว่า ต่อจากการสังคายนา
อภิธรรมปิฎกนั้น พระธรรมสังคายนาทรงได้
สังคายนาพระบาลีนี้ คือ ชาดก นิตยเทศ ปฏิสัมภิทามรรค
อปทาน สุตตนิบาต ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ
วิมานวัตถุ เปตวัตถุเถรคาถา เถรคาถา แล้วกล่าวว่า ประชุม
คัมภีร์นี้ชื่อว่า ขุททกคัมภีร์ แล้วยกสู่สังคายนาในอภิธรรม
ปิฎกเหมือนกัน ส่วนพระมัชฌิมภาคจารย์กล่าวว่า
ขุททกคัมภีร์ทั้งหมดนี้กับจริยาปิฎกและพุทธวงศ์ นับเนื่อง
ในสุตตันตปิฎก⁴²

จะเห็นได้ว่า พระทีฆมภาคจารย์ คือ พระเถระผู้ทรงจำสืบทอด
ทีฆนิกายต่อ ๆ กันมา เห็นว่า เนื้อหาของขุททกนิกายเป็นส่วนหนึ่งของ
อภิธรรมปิฎก แต่พระมัชฌิมภาคจารย์ คือ พระเถระผู้ทรงจำสืบทอด
มัชฌิมนิกายต่อ ๆ กันมา เห็นว่า ควรนับเนื่องในสุตตันตปิฎก นอกจากนี้
พระมัชฌิมภาคจารย์ยังเห็นว่า คัมภีร์จริยาปิฎกและพุทธวงศ์นับเป็น
ส่วนหนึ่งของขุททกนิกายด้วย แต่พระทีฆมภาคจารย์ไม่เห็นด้วย

ในคัมภีร์ที่ปวงศ⁴³ คัมภีร์บันทึกประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา
และราชวงศ์ของเกาะลังกาที่เก่าแก่ที่สุด ระบุว่าขึ้นก่อน พ.ศ.900 มีกล่าว
เพิ่มเติมจากเนื้อหาที่กล่าวไว้ในพระวินัยปิฎก จุลวรรคคือ ในการประชุม
เพื่อเลือกพระเถระผู้จะทำการสังคายนา 500 รูปนั้น มีพระสงฆ์มา

⁴² ที.สี.อ. 11/78-79 (ไทย.มมร)

⁴³ คัมภีร์ที่ปวงศ, แปลโดย ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ (ภิกษุณีธัมมบัณฑิต),
พิมพ์ครั้งที่ 3, (นครปฐม: มูลนิธิพุทธสาวิกา, 2553), 21-22.

ประชุมจำนวน 7 แสนรูป⁴⁴ พระเถระที่เลือกมาร่วมสังคายนานั้นได้เพิ่มชื่อ**พระอนรุทตะ** ผู้เลิศทางตาทิพย์ **พระวังคีสะ** ผู้เลิศทางการเข้าใจพระธรรมอย่างรวดเร็ว **พระปุลณะ** ผู้เลิศทางการแสดงธรรม **พระกุมารกัสสปะ** ผู้เลิศทางการเล่านิทานธรรม **พระกัจจนะ** ผู้เลิศทางการจำแนกธรรม **พระโกฏฐิตะ** ผู้เลิศในความรู้แห่งการวิเคราะห์แจกแจงและมีการกล่าวว่ามีพระเถระองค์อื่น ๆ ที่ได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะ⁴⁵ ในด้านต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับธรรมะ เช่น ด้านปฏิภาณ ด้านมหาอภิญญา และในด้านอิทธิฤทธิ์ ผู้มีความชำนาญด้านฌานและสมาธิ และผู้ที่เข้าถึงพระสัทธรรมโดยสมบูรณ์ พร้อมทั้งกล่าวว่าพระเถระทั้ง 500 รูปนั้นเชี่ยวชาญในหลักธรรมทั้ง 9 (นวัคคัสตฤศาสน์) เป็นผู้ทรงจำพระธรรมวินัยโดยตรงจากพระพุทธเจ้า ทรงความรู้ในพระธรรมวินัยและเชี่ยวชาญในอาคม (คัมภีร์) ในเรื่องการสังคายนาจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัยนั้นกล่าวว่าจัด 9 หมวดหมู่ คือ สุตตะ เคยยะ ไวยากรณ์ คาถา อุทาน อิติวุตตะกชาดก อัปภูตะและเวทัลละ นอกจากนั้นยังเสริมว่า มีการจัดธรรมตามวรรค ปัญญาสกะ สังยุตตะและนิปาต หมวดหมู่อาคม เรียกว่า สุตตะ

ใน**คัมภีร์มหาวงศ์**⁴⁶ คัมภีร์บันทึกประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาและราชวงศ์ของเกาะลังกาที่มีความเก่าแก่ถัดจากคัมภีร์ที่ปวงศันนั้น มีการกล่าวถึงเรื่องราวของคัมภีร์ และเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับขั้นตอนการ

⁴⁴ เนื่องจากพระมหากัสสปะได้มางานประชุมเพลิงพระพุทธสรีระในเวลา นั้น มีพระสงฆ์จำนวนมากมาร่วมงานด้วย จึงเป็นเหตุให้มีสงฆ์ถึง 7 แสนรูป

⁴⁵ รายชื่อพระเถระที่เพิ่มขึ้นมา 6 รูป นอกจากพระอนรุทตะแล้วพระเถระอีก 5 รูป ล้วนแต่เป็นผู้เป็นเลิศที่เกี่ยวข้องกับธรรมะทั้งสิ้น

⁴⁶ พระมหานามเถระและคณะบัณฑิต, *คัมภีร์มหาวงศ์ ภาค 1*, แปลโดย สุเทพ พรหมเลิศ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553), 19-24.

สังคายยาน้อยมาก แต่เพิ่มเรื่องราวการสนับสนุนของพระเจ้าอชาตศัตรู ทั้งการซ่อมแซมเสนาสนะปฏิสังขรณ์วิหารสำหรับจำพรรษา นอกจากนั้น ยังสร้างมณฑปอันนารีนรมย์ใกล้ประตูถ้าสัตตบรรณ เพื่ออำนวยความสะดวกในการประชุมสงฆ์ นอกจากนั้น มีการแจ้งรายละเอียดของวันที่ประชุมคือ วันที่ 2 เดือน 2 ของพรรษา ในตอนท้ายกล่าวถึงคุณของการสังคายนาว่า จะทำให้พระศาสนาอยู่ได้ถึง 5,000 ปี นอกจากนั้น ยังบอกการเกิดแผ่นดินไหวถึง 6 ครั้ง หลังการสังคายนา

ในตำนานมูลศาสนานั้น ได้กล่าวถึงคัมภีร์ที่สังคายนาไว้ใกล้เคียงกันกับในอรรถกถา เพียงแต่มีการแบ่งแต่ละหมวดของ**พระวินัย**เป็นกัณฑ์ เช่น เรียกหมวดปาราชิกว่า “ปาราชิกกัณฑ์” ลีขาทของภิกษุมีทั้งหมด 227 ข้อ ของภิกษุณี มีทั้งหมด 311 ข้อ หลังจากนั้นก็สังคายนาชั้นธกะและปริวาร เป็นเรื่องแปลกที่เรียก มหาวิมังค์ว่า ปาราชิกกัณฑ์-คัมภีร์ เรียกภิกษุณีวิมังค์ว่า ปาจิตตियคัมภีร์ ในชั้นธกะพบว่าเริ่มมีการแบ่งเนื้อหาออกเป็น 2 ส่วนเป็น มหาวรรคคัมภีร์และจุลวรรคคัมภีร์ ในมูลศาสนามีกล่าวว่าหลังจากที่สังคายนาพระวินัยเสร็จ ก็ทำการสังคายนา**อรรถกถา**ต่อไป โดยแบ่งเป็นอรรถกถาของปาราชิกกัณฑ์ 59 ภาณวาร ส่วนที่เหลือจนถึงอรรถกถาปริวารมี 54 ภาณวาร หลังจากสังคายนาพระวินัยเสร็จก็ต่อด้วยการสังคายนา**สูตรตันตปิฎก**และ**อภิธรรมปิฎก**ต่อไป ในส่วนของพระสูตรกล่าวว่า “ให้พระมหากัสสปะเถระ แจ้งด้วยนิกาย รสปฐมวจน มัชฌิมวจน ปัจฉิมวจนและปิฎกทุกประการ” นิกายแบ่งเป็น 5 คัมภีร์คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย ขุททกนิกาย และกล่าวว่า พระคัมภีร์นี้ประกอบด้วยองค์ 9 คือ นวังกัสตฤสาสน์⁴⁷

⁴⁷ รวี สิริอิสสระนันท์, *ตำนานมูลศาสนา* (นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2557), 78-81.

จะเห็นได้ว่าในคัมภีร์มูลศาสนานั้น ได้เพิ่มเติมการเรียกชื่อและเพิ่มการสังคายนาอรรถกถาเข้าไป มูลศาสนาไม่ได้มีคำที่ชี้ถึงอรรถกถาของพระสูตรและพระอภิธรรม

ใน**ชินกาลมาลินี**⁴⁸ ได้กล่าวถึงเพียงภาพรวมของการสังคายนาคัมภีร์โดยใช้คำว่า “สังคายนาธรรมวินัยไตรปิฎก” เป็นเพียงเนื้อหาของของการสังคายนา ไม่ได้กล่าวลงรายละเอียดว่ามีคัมภีร์ใดบ้าง

ใน**สัทธัมมสังคหะ**⁴⁹ ได้กล่าวถึงรายละเอียดของคัมภีร์ในการสังคายนาไม่ต่างจากในอรรถกถา กล่าวว่าการสังคายนาโดยยกมหาวิงศ์ในเรื่องปาราชิกมาก่อน ภิกขุณีวิงศ์ ชั้นธกะและปริวารตามมาทีหลัง ส่วนชื่อของหมวดธรรม สัทธัมมสังคหะเรียก หมวดปาราชิกว่า “ปาราชิกกัณฑ์” หมวดสังฆาติเสส เรียกตามจำนวนข้อที่มีคือ “ไตรสกัณฑ์” และ “สัตตสกัณฑ์” เหมือนกับตำนานมูลศาสนา ส่วนหัวข้ออื่นนั้นไม่ได้ใส่คำว่ากัณฑ์ เมื่อสังคายนา**พระวินัย**เสร็จแล้ว ก็สังคายนา**พระสุตตันตปิฎก**ต่อ เริ่มจากพรหมชาลสูตร โดยรวบรวมเป็นที่มินิกาย 34 สูตร ให้พระอานนท์ไปบอกต่อพระนิลิต มัชฌิมนิกาย 152 สูตร ให้พระนิลิตของพระสารีบุตรไปบริหาร สังยุตตนิกาย 7,762 สูตร⁵⁰ อังคุตตร-

⁴⁸ รัตนปัญญาเถระ, *ชินกาลมาลินี*, แปลโดย. พระยาพจนานิพนธ์ (นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2554), 86-87.

⁴⁹ พระมหาวีรรัตน์ รัตนญาโณ (ณฺหฺศรีจันทร์), “สัทธัมมสังคหะ: การตรวจชำระและศึกษา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2549), 145-153.

⁵⁰ จำนวนพระสูตรในงานแปลคือ 100,762 พระสูตร ซึ่งไม่น่าจะเป็นไปได้ผู้วิจัยจึงตรวจสอบจากเนื้อหาภาษาบาลี “สตตสทสสตตตตทวาสุฏฐิน่าจะแปลสตตสทสทสซึ่งแปลว่า 7000 เป็นสตตสทสซึ่งแปลว่า 100,000 ส่วนในข้อความบาลี **สตตสท** (100 สูตร) คาดว่าเป็น สตตสท (500) ดังนั้น ข้อความบาลีที่ถูกต้องคือ “สตตสทสทสตตตทวาสุฏฐิ ที่แปลว่า 7,762 ซึ่งจุดนี้จะตรงกับ

นิกาย 9,557 สูตร ส่วนขุททกนิกายมี 15 คัมภีร์ คือ ขุททกปาฐ ัมมปท อุทาน อิติวุตตก สุตตนิปาต วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา ซาดก นิตเทส ปฏิสัมภิทา อปทาน พุทธวงส์ จริยาปิฎก ถัดมาเป็น**พระอภิธรรมปิฎก** คือ ัมมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก ปัญฐาน ครบทั้ง 3 ปิฎก โดยในส่วนของพระสูตรและพระอภิธรรมนี้ ถ้ามโดยพระมหากัสสปะและพระอานนท์เป็นผู้ตอบ หลังจากนั้นพระอานนท์ก็ได้ลงจากธรรมมาสน์

ใน**สังคีตियวงศ์**⁵¹ ได้กล่าวถึงรายละเอียดของพระวินัยดังนี้ “ปาราชิกกัณฑ์ 1 ปาจิตตिय 1 ถัดมาก็เรียก ภิกขุณีวิภังค์ 1 มหาวรรค 1 จุลวรรค 1 ปริวาร 1” พระสูตรมีดังนี้ “ทีฆนิกาย มี 3 วรรค 34 สูตร, มัชฌิมนิกาย มี 15 วรรค 152 สูตร, สังยุตตนิกาย มี 7,762 สูตร, อังคุตตรนิกาย มี 9,557 สูตร, ขุททกนิกาย มีขุททกปาฐ ัมมปท อุทาน อิติวุตตก สุตตนิปาต วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา ซาดก นิตเทส ปฏิสัมภิทามัคค์ อปทาน พุทธวงส์ จริยาปิฎก รวม 15 เล่ม” พระอภิธรรมมีดังนี้ “ัมมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุปกรณ์ ยมก ปัญฐาน 7 ปกรณ์”

สรุป การสังคายนาครั้งที่ 1 นี้เรียกว่า **“ปฐมสังคายนา”** หรือ **“ปัจจุสติกสังคีติ”** เกิดขึ้นหลังพุทธปรินิพพาน เนื่องจากเมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานได้เพียง 7 วัน พระสุภัททะ ได้กล่าวถ้อยคำที่

เนื้อความที่กล่าวในช่วงหลังที่กล่าวว่า “นิกายที่มีพระสูตร 7,762 คือสังยุตตนิกาย (พระมหาวิรัตน์ รตนญาโณ (ณฺหฺศรีจันทร์), “สัตถัมมสังคหะ: การตรวจชำระและศึกษา,” 63, 147, 150.)

⁵¹ สมเด็จพระวันรัตน์, *สังคีตियวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย*, แปลโดย. พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไท, 2466), 37-40.

จ้วงจาบพระธรรมวินัย เป็นการทำลายพระพุทธศาสนา พระมหากัสสปะ จึงได้นำเข้าศึกษาในที่ประชุมสงฆ์ ภายหลังจากพุทธปรินิพพานไปแล้ว 3 เดือน ได้จัดสังคายนาขึ้นที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ประเทศอินเดีย มีพระอรหันต์จำนวน 500 องค์เข้าร่วมประชุม โดยมี พระมหากัสสปะเป็นประธานฝ่ายสงฆ์และเป็นองค์ปุจฉา (ถาม) พระอุบาลีเป็นองค์วิสัชนา (ตอบ) พระวินัย พระอาณนทเป็นองค์วิสัชนา พระสุตฺต พระเจ้าอชาตศัตรู กษัตริย์ผู้ครองแคว้นมคธเป็นองค์อุปถัมภ์ และเป็นประธานฝ่ายฆราวาส ใช้เวลา 7 เดือนจึงเสร็จ ข้อสังเกตในการทำสังคายนาครั้งที่ 1 นี้คือ คำที่ใช้เรียกหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า จะใช้คำว่า “ธรรมวินัย” มีปรากฏคำว่า “ไตรปิฎก” ในพระวินัยจุลวรรค และปริวาร แต่ไม่มีรายละเอียดของคัมภีร์ที่ทำการสังคายนา ในคัมภีร์ที่ปวงศมีกรกล่าวถึงรายละเอียดของพระธรรมโดยกล่าวถึงว่า สังคายนาตามนวังคสัตถุศาสน์ การสังคายนาครั้งที่ 1 นี้พบว่ามีเพียงคัมภีร์ในยุคหลังคือ สัทธัมมสังคหะและสังคีตยวงค์ เท่านั้นที่กล่าวถึงว่ามีเนื้อหาของคัมภีร์ครบทั้ง 3 ปิฎก เมื่อพิจารณาถึงความเป็นจริงแล้ว เนื้อหาของทั้ง 3 ปิฎกไม่ควรจะเกิดครบในตอนที่สังคายนาครั้งนี้มีเพียงพระธรรมวินัย

4.3 การสังคายนาครั้งที่ 2 กับการจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัย

การทำสังคายนาครั้งที่ 2 เกิดขึ้นหลังจากพุทธปรินิพพานแล้ว 100 ปี สาเหตุที่นำไปสู่การสังคายนาปรากฏในพระวินัยปิฎก **สัตตสตติก-ขันธกะ** มีเนื้อความกล่าวถึงพระวัชชีบุตรได้กล่าวแสดงวัตถุ 10 ประการในเมืองเวสาลีดังนี้

ก็โดยสมัยนั้นแล เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จ
ปรินิพพานล่วงได้ 100 ปี พวกพระวัชชีบุตรชาวเมืองเวสาลี
แสดงวัตถุ 10 ประการในเมืองเวสาลี ว่าดังนี้

1. เก็บเกลือไว้ในเขนง (เขาสัตว์) ฉันท ควร
2. ฉันทอาหารในเวลาบ่ายล่วงสององคุลี ควร
3. เข้าบ้านฉันทอาหารเป็นอนตริตตะ (ไม่เป็นเดน) ควร
4. อวาสมีสีมาเดียวกันทำอุโบสถแยกกัน ควร
5. เวลาทำสังฆกรรม ภิกษุมาไม่พร้อมกันทำก่อนได้
ภิกษุมาทีหลังจึงบอกขออนุมัติ ควร
6. การประพฤติตามอย่างที่อุปัชฌาย์และอาจารย์
ประพฤติมาแล้ว ควร
7. ฉันทนมสทที่แปรแล้วแต่ยังไม่เป็นนมส้ม ควร
8. ดื่มสุราอ่อน ควร
9. ใช้ผ้าสีทณะไม่มีชาย ควร
10. รับทองและเงิน ควร ฯ⁵²

ซึ่งกระทำโดยจงใจ และกล่าวกับชาวเมืองว่าทำได้ คราวนั้นพระ
ยสกาภิกษุทบทวนท่านไม่ยินดีกับสิ่งนี้ พระวัชชีบุตรได้กล่าวว่า พระ
ยสกาภิกษุทบทวนบริภาษอุบาสกอุบาสิกาผู้มีศรัทธา ทำให้ไม่เลื่อมใส
จึงลงปฏิสารณียกรรมแก่ท่าน ซึ่งท่านได้ขออนุญาตและไปชี้แจงให้ชาว
กรุงเวสาลีเข้าใจความจริงว่าข้อปฏิบัติ 10 อย่างนั้นเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้า
ทรงบัญญัติห้ามจนชาวเมืองเวสาลีเข้าใจ เมื่อพระวัชชีบุตรทราบความ
จึงได้ลงอุกเขปนิยกรรมกับท่าน พระยสกาภิกษุทบทวนเห็นว่าวัตถุ 10
ประการ ถือเป็น การประพฤติผิดพระธรรมวินัยที่พระพุทธองค์ทรง

⁵² วิ.จ. 7/630-664/259-279 (ไทย.หลวง)

บัญญัติไว้ จึงได้นำเอาเรื่องนี้ไปแจ้งแก่พระเถระหลายรูป อาทิ พระสัมมุต-
สถานวาสี ซึ่งท่านเห็นว่า อธิกรณนี้หยาบช้ากล้าแข็ง จึงแจ้งเรื่องต่อ
พระเววตะ ท่านได้ถามเรื่องนี้กับพระยสกาภักตบุดรอีกครั้ง เห็นว่าควร
ประชุมเพื่อวินิจฉัยอธิกรณ และได้นิมนต์พระสัพพกามีซึ่งมีพรรษา 120
เป็นสังฆวิหาริกของพระอานนท์ซึ่งอยู่เมืองเวสาลีเพื่อวินิจฉัยอธิกรณนี้
จากนั้นในการระงับอธิกรณ สงฆ์ก็ได้คัดเลือกพระภิกษุจาก 2 พวก ๗
ละ 4 รูปคือ พระสัพพกามี พระสาฬหะ พระอุชฺชโลภิตะ พระวาสภคามิกะ
เป็นตัวแทนภิกษุชาวปราจีน (เวสาลี) กับ พระเววตะ พระสัมมุตสถานวาสี
พระยสกาภักตบุดร พระสุมนะ เป็นตัวแทนภิกษุชาวปาฐะยะ โดยมี
พระเววตะ-ถามและพระสัพพกามี-ตอบ ซึ่งในแต่ละข้อ สงฆ์วินิจฉัยว่า
“ไม่ควร และสรุปว่า “วัตตุ 10 ประการนี้ สงฆ์วินิจฉัยแล้ว แม้เพราะเหตุนี้
วัตตุ 10 ประการนี้ จึงผิดธรรม ผิดวินัย หลีกเลี้ยงสัตตศาสนา” ในตอนท้าย
ของวรรคนี้กล่าวว่า “ก็ในสังคายนาพระวินัยครั้งนี้ มีภิกษุ 700 รูป ฉะนั้น
การสังคายนาพระวินัยครั้งนี้เรียกว่า “สตตสติกา”⁵³

ในพระวินัยแสดงเรื่องนี้ มูลเหตุเป็นเรื่องการวินิจฉัยอธิกรณกลุ่ม
พระวัชชีบุตร และพิจารณาโดยพระ 8 รูป แต่ในช่วงท้ายได้กล่าวว่า
เป็นการสังคายนาพระวินัยโดยพระ 700 รูป สำหรับเรื่องรายละเอียด
ของการสังคายนานั้นไม่ปรากฏในคัมภีร์นี้ มีเพียงชื่อคัมภีร์ สุตตวิภังค์
พระวินัยอัสนัยขันธ์กะ และอุโบสถสังยุต เท่านั้นที่ปรากฏตอน
ถาม-ตอบเรื่องวัตตุ 10 ประการ

ในคัมภีร์**ทีปวงศ์** ปริเฉทที่ 4 ได้กล่าวถึงการเพิกถอนสิกขาบทของ
พระวัชชีบุตร ในการวินิจฉัยอธิกรณ พระสัพพกามี พระสาฬหะ พระ
เววตะ พระอุชฺชโลภิตะ พระยสกะ พระสัมมุตตะศิษย์พระอานนท์ พระ
สุมนะ และพระวาสภคามีศิษย์ของพระอนุรุทจะเป็นพระเถระซึ่งเคยเห็น

⁵³ วิ.จ. 7/663/278 (ไทย.หลวง)

พระพุทธเจ้า ร่วมกับคณะสงฆ์ 700 รูป มาร่วมประชุมที่เมืองเวสาลี ได้เข้าร่วมประชุมพร้อมกัน นอกจากนั้น ในปริเฉทที่ 5 ได้กล่าวถึงการสังคายนาครั้งที่ 2 ดังนี้

เมื่อ 100 ปีผ่าน มีการแตกแยกครั้งสำคัญในคำสอนของพระพุทธองค์ พระวัชชีแห่งเวสาลี 12,000 รูป ปฏิบัติย่อย่อยในสิกขาบท 10 ประการ เช่น การฉันทกสิกรรมที่เก็บเพื่อปราบพระกลุ่มนี้ศิษย์ของพระตถาคต 120,000 จึงประชุมกันในการสังคายนา มีพระเถระที่เป็นหัวหน้า 8 รูป เป็นตัวแทนพระพุทธเจ้า เพื่อปราบลัทธินี้ คือพระสัพพคามี พระสาฬหะ พระเวรตตะ พระชุกชุกโสภิตะ พระสัมภุตตะ พระยสกาภักตบุตร ศิษย์พระอานนท์ พระวาสภคามี พระสุมนะศิษย์พระอนุรุทธ ประชุมกันที่เมืองเวสาลี พระทั้ง 8 รูปซึ่งเคยเห็นพระพุทธเจ้า พร้อมพระภิกษุ 700 รูป เพื่อรักษาพระธรรมวินัยให้บริสุทธิ์ตั้งมั่น ได้ทำสังคายนาครั้งที่ 2 สำเร็จใน 7 เดือน ที่กุฎาคาร เมืองเวสาลี ภายใต้การอุปถัมภ์ของพระเจ้ากาฬโคตรราช พระภิกษุกลุ่มวัชชีบุตร ได้รวมตัวกัน 10,000 รูป ได้จัดประชุมกันเอง เรียก “มหาสังคีติ” นอกจากนั้น ยังมีกล่าวอีกว่า คณะสงฆ์กลุ่มนี้ได้มีการรักษาคำสอนที่ผิดไปจากเดิม ซึ่งมีการกล่าวถึงคัมภีร์ที่เปลี่ยนแปลงคือ พระวินัยและหมวดทั้ง 5 ของพระสูตร มีกล่าวชื่อคือ ปริวารปฏิสัมภทา นิตเทส ชาตก พระอภิธรรม 6 หมวด⁵⁴

⁵⁴ คัมภีร์ที่ปวงค์, 25-28.

ในมหาวงศ์⁵⁵ ได้กล่าวถึง การสืบวงศ์กษัตริย์ตั้งแต่พระเจ้าอชาตศัตรูจนถึงพระเจ้ากาลาโศก ขณะที่พระองค์ครองราชย์ได้ 10 ปี ซึ่งตรงกับหลังพุทธปรินิพพานได้ 100 ปีพอดี ภิกษุวัชชีบุตรที่ไม่ละอายแสดงวัตถุ 10 ระหว่างที่พระยสเถระจาริกไปที่แคว้นวัชชี พระยสเถระทราบเรื่องนั้นแล้วได้กล่าวว่าไม่สมควร หลังจากนั้น เรื่องราวก็เป็นดังที่กล่าวไว้ในพระวินัยปิฎก มีเรื่องราวเพิ่มเติมเป็นเรื่องของจำนวนพระ พระยสได้เดินทางไปประชุมกับสงฆ์ 90,000 รูป หลังจากนั้น พระยสเถระถูกพระสัมมุตเถระชวนไปหาพระเวตตะ ซึ่งท่านรับฟังอธิกรณ์และกล่าวว่า “พวกเราจะช่วยขัดขวาง” พระวัชชีบุตรนำของไปถวาย แต่พระเวตตะไม่รับ พระวัชชีบุตรจึงไปกราบทูลพระราชาทำให้พระองค์หลงผิด ในระหว่างที่ฝ่ายภิกษุ 1,190,000 รูป ประชุมที่เวสาลี พระราชาไปกราบเรียนพระเวตตะให้ระงับเรื่องนี้ หลังจากนั้นได้สุบินว่า ถูกจับโยนนรก จึงไปขอขมาพระสงฆ์แล้วเข้าสนับสนุนพระเวตตะ สงฆ์ได้เลือกพระตัวแทน 8 รูปทำการระงับอธิกรณ์ มีมติว่าวัตถุ 10 ประการที่พระภิกษุวัชชีกระทำ ไม่สมควร และทำการนิคคหะพระทั้ง 10,000 รูป หลังจากนั้นสงฆ์ 1,200,000 ได้ประชุมกัน พระเวตตะเถระเป็นหัวหน้า เลือกภิกษุผู้ทรงพระไตรปิฎก 700 รูป ทำการสังคายนาพระธรรม ณ วาลुकาราม สำเร็จโดยเวลา 8 เดือน

ส่วนคัมภีร์สมันตปาสาทิกา⁵⁶ กล่าวว่า วินัยสังคีตินี้ เรียกว่า สัตตสติกกา พระยสกาถกบุตรชั้กชวนพระ 1,200,000 รูปมาประชุมในสันนิบาตนี้ มีพระเวตตะเป็นผู้ถาม พระสัพพกามีเถระเป็นผู้วิสัชนา พระวินัย วินิจฉัยเสร็จในท่ามกลางภิกษุเหล่านั้น ภายหลังพระเถระทั้งหลายปรึกษากันว่า จะสังคายนาพระธรรมวินัยอีก จึงได้คัดเลือก

⁵⁵ พระมหานามเถระและคณะบัณฑิต, คัมภีร์มหาวงศ์ ภาค 1, 25-32.

⁵⁶ วิ.มหา.อ. 1/61-64 (ไทย.มมร)

พระภิกษุ 700 รูป **ผู้ทรงพระไตรปิฎก**ประชุมกันที่วาลิการาม ใกล้เมืองไพศาลี ได้สังคายนาพระธรรมและวินัยทั้งหมด ด้วยอำนาจปิฎกนิกาย องค์และธรรมชั้นซ้ำอีก 8 เดือนจึงสำเร็จ พระเถระแจ้งชื่อเข้าร่วมเช่นเดียวกับพระเถระ 8 รูปที่เข้าร่วม ก็เช่นเดียวกับที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก ทีปวงศ์ และมหาวงศ์

สำหรับคัมภีร์ตำนานมูลศาสนาและชินกาลมาลินีนั้น ได้กล่าวถึงการสังคายนาครั้งที่ 2 ไม่แตกต่างจากคัมภีร์มหาวงศ์และไม่ได้มีข้อมูลเกี่ยวกับคัมภีร์ที่ใช้

ส่วน**คัมภีร์สัทธัมมสังคหะ**⁵⁷ ได้อ้างเนื้อความจากพระวินัยปิฎก จุลวรรค และกล่าวว่าสังคายนานี้ประกาศท่ามกลางสงฆ์ 1,200,000 รูป หลังจากวินิจัยวัตถุ 10 เสร็จแล้วว่า “เราจะสังคายนาทั้งพระธรรม ทั้งพระวินัยอีก” การสังคายนาครั้งนี้นับตามปิฎกและธรรมชั้น เนื่องจากสังคายนาเพราะพระ 700 รูป จึงเรียก “สัตตสทสังคิติ” และ “ทุติยสังคิติ”

สำหรับ**คัมภีร์สังคิตยวงศ์**⁵⁸ กล่าวว่า “พระสงฆ์ได้วินิจัยวัตถุ 10 แล้วก็กระทำสังคายนาเพื่อระงับอธิกรณ์นั้น” ส่วนที่เหลือนั้นไม่แตกต่างกันกับที่กล่าวไว้ในสัทธัมมสังคหะ

สรุป การสังคายนาครั้งที่ 2 นี้เรียกว่า “**ทุติยสังคายนา**” หรือ “**สัตตสทสังคิติ**” ในคัมภีร์ทั้งหมดกล่าวตรงกันว่า เหตุเริ่มต้นจากการประกาศวัตถุ 10 ประการของพระวัชชีบุตร เมื่อพระยสเถระได้ไปพบและบอกกล่าวว่ามีเหตุต้องกลับถูกต่อว่า หลังจากนั้น ท่านได้ไปบอกกล่าวกับกลุ่มพระภิกษุ ทำให้มีการประชุมเพื่อวินิจัยอธิกรณ์เรื่องนี้

⁵⁷ พระมหาวิรัตน์ รัตนญาโณ (ณฺหฺศรีจันทร์), “สัทธัมมสังคหะ: การตรวจชำระและศึกษา.”, 153-156

⁵⁸ สมเด็จพระวันรัตน์, *สังคิตยวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย*, 41-46.

หลังจากวินิจฉัยแล้วได้ประกาศท่ามกลางสงฆ์ 1,200,000 รูป จากนั้นได้สังคายนาพระธรรมวินัยอีกรอบโดยเลือกพระสงฆ์ 700 รูป ทำการสังคายนา ที่วาฬิการาม เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี ประเทศอินเดีย มีพระสัมพุทธเจ้าเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ พระเวตเถระ เป็นองค์ปจฺจุฉา พระเจ้ากาลาโศกราชเป็นองค์อุปถัมภก ใช้เวลาในการทำสังคายนา 8 เดือน คัมภีร์ที่ปวงศได้กล่าวถึงพระวินัย พระสูตร 5 นิกาย พระอภิธรรม 6 หมวด แต่ไม่ได้กล่าวถึงว่ามีคัมภีร์อะไรบ้าง มีตอนท้ายที่กล่าวถึง **พระวินัยในสวนปริวาร ปฏิสัมภิตา นิตเทส และชาตก ที่มีการรจนาใหม่โดยพระมหาสังฆิกะ** ในขณะที่คัมภีร์ที่เขียนภายหลังทั้งหมดมีคำกล่าวถึงพระไตรปิฎกแล้ว ผู้วิจัยพบว่า พระไตรปิฎกได้มีปรากฏแล้วในการสังคายนาครั้งนี้ โดยพระวินัยปิฎกมีเริ่มมีส่วนของปริวารเพิ่มเติมเข้ามา พระสูตรตันตปิฎกได้แบ่งเป็น 5 นิกาย และพระอภิธรรมได้มีแล้ว 6 หมวด

ข้อสังเกต ผลจากการสังคายนาครั้งนี้ ทำให้เกิดการแตกนิกายครั้งแรกเป็นนิกายเถรวาท (ภิกษุฝ่ายปาฐะยุยะ) และนิกายมหาสังฆิกะ (ภิกษุฝ่ายวัชชีบุตร) ดูจากเนื้อหาอันเป็นปฐมเหตุแห่งการแตกแยกแล้ว ผู้วิจัยคาดได้ว่าพระวินัยของนิกายมหาสังฆิกะ ควรจะตัดสิกขาบทเกี่ยวกับวัตร 10 ออกไป และอนุญาตให้ทำได้ แต่ในความเป็นจริง พระวินัยปิฎกของนิกายมหาสังฆิกะยังสืบทอดมาถึงปัจจุบันครบชุด และเนื้อหาหลักก็ตรงกับสิกขาบทของเถรวาท ยังมีข้อห้ามรับเงินรับทอง เป็นต้น จึงเป็นความไม่สมเหตุสมผลของสาเหตุแห่งการสังคายนาครั้งที่ 2 และการแตกนิกายครั้งแรก ซึ่งควรต้องมีการวิจัยศึกษาต่อไป นอกจากนี้วัตร 10 อันเป็นเหตุแห่งการแตกแยกนั้น หลายข้อก็มีการห้ามมิให้กระทำระบุ

ชัดเจนอยู่ในพระปาติโมกข์ ซึ่งสงฆ์ทั้งหมดจะต้องสวดและทบทวนในอุโบสถทุกกึ่งเดือนอยู่แล้ว พระทุกรูปก็รู้ว่าอะไรถูกอะไรผิดไม่จำเป็นต้องไปหาพวกมาทำการวินิจฉัยใหญ่โตแต่ประการใด จึงเป็นความไม่สมเหตุสมผลอีกประการหนึ่งของการสังคายนาครั้งที่ 2 ซึ่งควรมีการศึกษาวิจัยต่อไป

4.4 การสังคายนาครั้งที่ 3 กับการจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัย

การสังคายนาครั้งที่ 3 ไม่ได้มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎก การกล่าวถึงเนื้อหาการสังคายนาครั้งนี้พบในอรรถกถาและคัมภีร์อื่นๆ ดังนี้

ใน **สมันตปาสาทิกา**⁵⁹ ได้เริ่มกล่าวเรื่องราวของตติยสังคายนา หรือสังคายนาครั้งที่ 3 จากประวัติของพระติสสะตั้งแต่อยู่บนพรหมโลก จนกระทั่งท่านมาพบกับพระสิคคะและได้บรรพชาเป็นสามเณร ได้บำเพ็ญกรรมฐานจนกระทั่งได้โสดาปัตติผล พระสิคคะคิดว่าถ้าสอนกรรมฐานยิ่งขึ้นสามเณรจะบรรลุพระอรหันต์ ดังนั้น จึงส่งตัวไปยังสำนักของพระจันทวัชชีเถระ สามเณรได้เรียนพุทธพจน์ทั้งหมดพร้อมอรรถกถา เว้นพระวินัยปิฎก หลังจากอุปสมบทท่านก็ได้เป็นติปิฎกธร (ผู้ทรงพระไตรปิฎก) เมื่อท่านเจริญกรรมฐานต่อก็ได้เป็นพระอรหันต์ หลังจากนั้นท่านได้สอนพระธรรมและวินัยแก่พระสงฆ์เป็นจำนวนมาก

แล้วกล่าวถึงเรื่องราวระหว่างพระเจ้าอโศกกับสามเณรนิโครธที่ทำให้พระเจ้าอโศกทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาจนพระองค์ได้เริ่มสร้างพระอโศกมหาวิหาร ซึ่งในวันที่ฉลองพระมหาวิหาร มีพระภิกษุมาประชุมกัน 80 โกฏิ และภิกษุณี 9,600,000 รูป⁶⁰ หลังจากนั้นพระองค์ได้ถวายพระราชโอรสคือพระมหินทเถระและพระราชธิดา

⁵⁹ วิ.ม.อ. 1/67-74 (ไทย.มมว)

⁶⁰ ผู้วิจัยเห็นว่าจำนวนของพระภิกษุและภิกษุณีนั้นมีจำนวนมากมากเกินไปกว่าที่น่าจะประชุมกันได้บริเวณอโศกมหาวิหาร

คือ พระนางสังฆมิตตาให้บวชในพระพุทธศาสนา พระมหินทเถระ ได้ศึกษาพระธรรมวินัย พร้อมทั้งอรรถกถาที่ท่านสงเคราะห์ด้วย พระไตรปิฎกซึ่งขึ้นสู่การสังคายนาทั้ง 2 คราวจบภายใน 3 พรรษา ในช่วงพรรษาที่ 2 พระเจ้าอโศกได้ถวายเครื่องบรรณาการ วันละ 5 แสน แก่สงฆ์จนทำให้เดียรถีย์ ปลอมตัวมาบวชในพระพุทธศาสนาเพราะหวัง ลาภสักการะจนอธิภรณ์ได้เกิดขึ้น พระภิกษุไม่สามารถลงสังฆกรรมร่วมกันได้ พระเจ้าอโศกทรงรับสั่งให้สึกพระปลอมถึง 60,000 รูป หลังจากนั้น พระสงฆ์ 6,000,000 รูป ได้พร้อมเพรียงกันประชุมทำอุโบสถ แล้ว พระโมคคัลลีปุตติสเถระได้แสดงกถาวัตถุปรกรณ์ ท่ามกลางพระสงฆ์ ทั้งหมด พร้อมทั้งคัดเลือกพระภิกษุ 1,000 รูป ที่เป็นผู้ทรงปริยัติคือ พระไตรปิฎกแตกฉานในปฏิสัมภิทา เพื่อสังคายนาพระธรรมวินัย ดังเช่น ในอดีต การสังคายนาครั้งนี้ใช้เวลา 9 เดือนจึงสำเร็จ

ส่วนในกถาวัตถุปรกรณ์ กล่าวว่

หลังจากที่ได้สึกเดียรถีย์ไปแล้ว สงฆ์ได้ประชุมพร้อม กัน 6,000,000 รูป พระโมคคัลลีปุตติสเถระได้นำพระสูตร 1,000 คือพระสูตร 500 สูตรสำหรับสกวาทะ (วาทะของตน) และ 500 สูตรสำหรับปรวาทะ (วาทะของผู้อื่น) แล้ว ได้ภาชิตกถาวัตถุปรกรณ์เพื่อโต้แย้งผู้อื่นในสมาคมนั้น แล้ว ท่านได้คัดเลือกเอาภิกษุสงฆ์ผู้ทรงปริยัติ คือพระไตรปิฎก และแตกฉานในปฏิสัมภิทาญาณ จำนวน 1,000 รูป ทำตติย-สังคีติ ในปิฎกทั้ง 3 เมื่อท่านสังคายนาพระอภิธรรมปิฎก ท่านได้ยกกถาวัตถุปรกรณ์ขึ้นสงเคราะห์⁶¹

⁶¹ อภ.ก.อ. 80/19-20 (ไทย.มมร)

ในคัมภีร์ทีปวงศ⁶² ได้กล่าวว่า ในปี 236 หลังพุทธปรินิพพาน ได้เกิดการแตกแยกขึ้นในพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อจัดการปัญหานี้พระโมคคัลลีปุตติสเถระได้รจนากถาวัตถุเพื่อขจัดลัทธิอื่นที่เป็นความเห็นผิด หลังจากนั้น พระโมคคัลลีปุตติสเถระ เป็นผู้นำพระภิกษุ 1,000 รูป นำคำสอนของฝ่ายเถรวาทมาสังคายนาในอโศการาม ซึ่งตติยสังคายนา นี้สำเร็จภายในเวลา 9 เดือน พระโมคคัลลีปุตติสเถระถ่ายทอดพระสูตร ทั้ง 5 นิกาย ตลอดจนอภิธรรม 7 คัมภีร์แล้ว (รวมกถาวัตถุด้วย) แสดงพระวินัย คือ วิภังค์ทั้ง 2 ชั้นธกะและปริวาร

ในคัมภีร์มหาวงศ⁶³ ได้เพิ่มเนื้อหาเรื่องการแตกนิกาย ซึ่งอยู่ในตอนท้ายของการสังคายนาในครั้งที่ 2 ของคัมภีร์ทีปวงศมาในส่วนต้น หลังจากนั้น ก็ได้กล่าวการกำเนิดของพระติสสะ (พระโมคคัลลีปุตติสเถระ) ในนั้น ได้กล่าวถึงลำดับลูกศิษย์ของพระอุบาลีเริ่มจาก พระอุบาลี → พระทาสกะ → พระโสณกะ → พระสิคควะ, พระจันทวัชชี → พระติสสะ → พระมหินทะ

สิ่งที่น่าสนใจคือ ก่อนถึงพระติสสะในมหาวงศก็กล่าวถึงการถ่ายทอดพระไตรปิฎก แต่เมื่อมาถึงพระติสสะท่านได้ศึกษากับพระสิคควะจนกระทั่งบรรลุโสดาบัน⁶⁴ แล้วถูกส่งตัวไปเรียนพระสูตรและพระอภิธรรมกับพระจันทวัชชี แต่พอถึงพระมหินทะท่านได้ศึกษาพระไตรปิฎกในสำนักพระอุปัชฌาย์ คือ พระติสสะ แสดงให้เห็นว่าพระติสสะ ควรจะเรียนพระวินัยจากพระสิคควะ ในเรื่องการสังคายนาครั้งที่

⁶² คัมภีร์ทีปวงศ, 25-28.

⁶³ พระมหานามเถระและคณะบัณฑิต, คัมภีร์มหาวงศ ภาค 1, 33-64.

⁶⁴ มหาวงศ กล่าวว่า พระเจ้าอโศกได้ทรงสร้างมหาวิหารในเมืองปาฏลิบุตรเสร็จแล้วมีการฉลอง เมื่อทรงเสด็จไปพระอารามของพระองค์ มีพระภิกษุ 80 โกฏิ ภิกษุณี 9,000,000 รูป

3 นั้น เกิดขึ้นหลังจากที่พระเจ้าอโศกได้ทรงมีพระบัญชาให้สักพระภิกษุ
มิชฌาทีฎฐี 60,000 รูป⁶⁵ แล้ว พระติสสะได้คัดเลือกสงฆ์ผู้เชี่ยวชาญ
พระไตรปิฎกแตกฉานในปฏิสัมภิทาจำนวน 1,000 รูปทำการสังคายนา
พระสัทธรรม ที่โอศการามกระทำสำเร็จโดยเวลา 9 เดือน ภายใต้การ
อุปถัมภ์ของพระเจ้าอโศกมหาราช

ใน**ตำนานมูลศาสนา**⁶⁶ ได้กล่าวถึงประวัติพระโมคคัลลีปุตติสสเถระว่า ตอนแรกบรรพชาเป็นสามเณรกับพระสิคคะ ท่านได้สอนวิปัสณา
จนบรรลุอรหัตต์แล้ว ได้ส่งสามเณรไปเรียนพระสูตรและพระอภิธรรม
กับพระจันทวัชชี หลังจากนั้น เมื่ออุปสมบทแล้ว จึงมาเรียนพระวินัย
กับท่านอีกครั้งหนึ่ง สำหรับเนื้อความอื่น ๆ โดยภาพรวมแล้ว ไม่แตก
ต่างกัน กับกล่าวไว้ในอรรถกถา

ส่วน**คัมภีร์ชินกาลมาลินี**⁶⁷ ได้กล่าวว่า “พระโมคคัลลีปุตติสสเถระ
เป็นประธานแก่พระชีนาสวะภิกษุสงฆ์ 1,000 รูป โดยมีพระเจ้าอโศก
เป็นผู้อุปถัมภ์ กระทำตติยสังคายนาพระธรรมวินัยไตรปิฎกในโอศการาม
เมืองปาตลีบุตร” และกล่าวถึงปีที่สังคายนาว่า “กำหนดพระพุทธศาสนา
ตั้งแต่ปีปริณิพพานแล้วล่วงมาได้ 234 ปี”

ใน**คัมภีร์สัทธัมมสังคหะ**⁶⁸ ได้กล่าวว่า “เมื่อพระมหินทเถระได้
เล่าเรียนพระธรรมวินัยในสำนักของพระโมคคัลลีปุตติสสเถระ ท่านได้
เรียนพระธรรมวินัยที่ยกสู่สังคีติทั้ง 2 เรียนเถรวาททั้งหมด พร้อมทั้ง
อรรถกถาทั้งหมด พร้อมกับพระไตรปิฎกไปด้วยกัน” ส่วนการสังคายนา

⁶⁵ วิ.มหา.อ. 1/101-102 (ไทย.มมร)

⁶⁶ พระมหานามเถระและคณะบัณฑิต, *คัมภีร์มหาวงศ์ ภาค 1*, 84-120.

⁶⁷ รัตนปัญญาเถระ, *ชินกาลมาลินี*, 96.

⁶⁸ พระมหาวิรัตน์ รัตนญาโณ (ณฺหฺศรีจันทร์), “สัทธัมมสังคหะ: การตรวจชำระ
และศึกษา”, 156-159.

พระเจ้าอโศกได้เป็นประธานในทั้ง 2 ฝ่าย นิมนต์พระมารวมกันที่
อโศการามให้สีกพระสงฆ์ที่เป็นเดียรถีย์ปลอมบวชทั้งหมด 60,000 รูป แล้ว
พระโมคคัลลีปุตติสเถระได้กล่าวปกรณกถาวัตถุ แล้วท่านได้คัดเลือก
พระผู้ทรงพระไตรปิฎกแตกฉานในปฏิสัมภิตา 1,000 รูป จากพระภิกษุ
6,000,000รูป แล้วสังคายนาพระธรรมวินัย ด้วยอำนาจปิฎก ด้วยอำนาจ
นิกาย ด้วยอำนาจองค์ ด้วยอำนาจธัมมขันธ์ สำเร็จโดย 9 เดือน

ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์⁶⁹ ได้กล่าวถึงเนื้อหาของ การสังคายนาครั้งที่
ที่ 3 เช่นเดียวกับในสังคีตยวงศ์ และได้อ้างถึงคัมภีร์มหาวงศ์ว่า
สังคายนาในปี 235 หลังพุทธปรินิพพาน พระโมคคัลลีปุตติสเถระได้
เลือกพระภิกษุ 1,000 รูป จาก 80 โกฏิ มีพระเจ้าอโศกเป็นผู้อารักขาใช้
เวลา 9 เดือนสำเร็จบริบูรณ์

สรุป การสังคายนาครั้งที่ 3 เรียกว่า **“ตติยสังคายนา”** หรือ
“สหสังคีตยวงศ์” เกิดขึ้นนับแต่พุทธปรินิพพานมา 236 ปี มีสาเหตุ
มาจากนักบวชนอกศาสนา (เดียรถีย์) 60,000 คน ได้ปลอมตนมาบวช
เพื่อหวังลาภสักการะ แสดงลัทธิของตนขัดต่อหลักพระพุทธศาสนา
ทำการเผยแพร่ลัทธิของตนในนามพระพุทธศาสนา พระเจ้าอโศก-
มหาราช ซึ่งเป็นกษัตริย์ผู้ทรงศรัทธาเลื่อมใสพระพุทธศาสนา ทรงวิตก
ว่าหากไม่แก้ปัญหาที่เกิดขึ้นแล้ว จะทำให้พระพุทธศาสนาเสื่อมสลายไป
ดังนั้น พระองค์จึงทรงอาราธนาพระโมคคัลลีปุตติสเถระ เป็นประธาน
และเป็นผู้ปลุจณา พระมฆณันติกเถระ กับพระมหาเทวเถระ เป็นผู้วิสัยชนา
พระเจ้าอโศกมหาราช ผู้ผ่านเอกราช ณ ปาฏลีบุตรนคร เป็นผู้อุปถัมภ์
ทุกคัมภีร์ที่กล่าวถึงรายละเอียดการสังคายนาครั้งนี้พบว่าได้กล่าวว่
พระไตรปิฎกได้เสร็จสมบูรณ์ครบทั้ง 3 ปิฎก ซึ่งกถาวัตถุ ถือว่าเป็นคัมภีร์

⁶⁹ สมเด็จพระวันรัตน์, *สังคีตยวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย*,
46-55.

อภิธรรมเล่มสุดท้ายที่ได้มีการนำมารวมเข้าในพระไตรปิฎกจนครบสมบูรณ์ในอีกด้านหนึ่งการเรียนเนื้อหาในพระไตรปิฎกนั้น จากเนื้อหาของคัมภีร์ทางประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาต่างๆ ได้กล่าวถึงการสืบทอดพระวินัยปิฎกจากวงศ์พระอุบาลีมาถึงพระมหินทเถระ มีการเรียนพระธรรมวินัยและพระไตรปิฎกที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในช่วงก่อนสังคายนาที่กล่าวถึงการบวชของพระมหินทเถระที่ได้ศึกษาพระธรรมวินัย จากการสังคายนาทั้ง 2 ครั้ง พระไตรปิฎกบางคัมภีร์มีการกล่าวว่า พระมหินทเถระได้เรียนอรรถกถาด้วย

ผลการทำสังคายนาครั้งที่ 3 นี้ ทำให้ขจัดภิกษุที่เป็นพวกเดียรฉัตรปลอมบวชในพระพุทธศาสนาออกไป มีการรวบรวมคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็น 3 ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก โดยเฉพาะได้บรรจุคัมภีร์กถาวัตถุเข้าในพระอภิธรรมปิฎก ทำให้พระอภิธรรมปิฎกครบทั้ง 7 คัมภีร์ตามที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน

5. บทสรุป

ผลการวิจัยข้างต้นแสดงให้เห็นถึงการกำเนิดและพัฒนาการของพระไตรปิฎกอย่างละเอียดที่ปรากฏในทางจารีต ทั้งนี้ผู้วิจัยจึงขอสรุปผลการวิเคราะห์ดังนี้

1. ในช่วงแรกคำสอนยังกระจัดกระจายไม่เป็นหมวดหมู่ เมื่อระยะเวลาผ่านไปจึงได้ถูกรวบรวมตามกลุ่มลักษณะคำสอนที่เรียกว่านวังคสัตถุศาสน์ จนกระทั่งพระสารีบุตรได้เสนอให้มีการรวบรวมเนื่องจากเห็นความแตกแยกของเหล่านิครนถ์เมื่อนิครนถ์นำกฎบุตรได้เสียชีวิต

การรวบรวมคำสอนไว้ในครั้งแรกเป็นหมวดหมู่ พบว่าภายหลัง ได้มีการสาธยายพระสูตรในกลุ่มพระสุตตันติกะ วินิจฉัยพระวินัยโดยพระวินัยธรและมีการสนทนาธรรมของพระธรรมกถึก ซึ่งภายหลังถูกเรียกว่าพระอภิธรรม

2. การสังคายนาครั้งที่ 1 ได้มีการรวบรวมคำสอนเรียกว่าการสังคายนาพระธรรมวินัย แม้จะพบคำว่าพระไตรปิฎกปรากฏในคัมภีร์พระวินัยจุลภาคและปริวาร คาดว่าเป็นสิ่งที่เพิ่มมาภายหลังในการสังคายนาครั้งที่ 1

3. การสังคายนาครั้งที่ 2 จากบันทึกของคัมภีร์ที่ปวงศพบว่า พระวินัยมีการเพิ่มเติมในส่วนของปริวาร พระสุตตันปิฎกได้มีการแบ่งออกเป็น 5 นิกาย มีพระอภิธรรมปิฎก 6 คัมภีร์ได้เกิดขึ้นแล้วในการสังคายนาครั้งนี้

4. การสังคายนาครั้งที่ 3 พระไตรปิฎกครบทั้ง 3 ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก โดยเฉพาะได้บรรจุคัมภีร์กถาวัตถุเข้าในพระอภิธรรมปิฎกทำให้พระอภิธรรมปิฎกครบทั้ง 7 คัมภีร์ตามที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน

5. การทำสังคายนาทั้ง 3 ครั้ง รวมถึงความเกี่ยวเนื่องกับการจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัย โดยได้รวมปัญหาและสาเหตุ ตลอดจนประเด็นสำคัญ วิธีการสังคายนาและผลที่ได้รับในการทำสังคายนาครั้งที่ 1, 2 และ 3 ดังตาราง ดังนี้

ตารางที่ 1 สรุปผลการวิเคราะห์การทำสังคายนาครั้งที่ 1 – 3

การ ทำสังคายนา	ครั้งที่ 1	ครั้งที่ 2	ครั้งที่ 3
หลังพุทธ- ปรินิพพาน	3 เดือน	100 ปี	236 ปี
สาเหตุ	พระสุภทัตะ กล่าวจ้วงจาบ พระธรรมวินัย	ภิกษุวัชชีบุตร เลียดพระวินัย วัตถุ 10 ประการ	เดียรถีย์ 60,000 คน ปลอมบวชเพื่อหวัง ลาภสักการะ
องค์ประธาน ฝ่ายสงฆ์	พระมหากัสสปะเถระ	พระเวทเถระ	พระโมคคัลลีบุตรติสส- เถระ
องค์อุปถัมภ์	พระเจ้าอชาตศัตรู	พระเจ้ากาลา- โศกราช	พระเจ้าอโศกมหาราช
องค์ปลุณา	พระมหากัสสปะเถระ	พระเวทเถระ	พระโมคคัลลีบุตรติส- เถระ
องค์วิชันา	พระอุบาลีเถระ (พระวินัย) พระอานนท์ (พระสูตร)	พระสัพพกามี- เถระ	พระมัชฌันติกเถระ พระมหาเทวะเถระ
พระอรหันต์ ทำสังคายนา	500 องค์	700 องค์	1,000 องค์
สถานที่ ทำสังคายนา ประเทศอินเดีย	สัตตบรรณคูหา เขาเวภาระ เมืองราชคฤห์	วาฬิการาม เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี	อโศการาม เมืองปาฏลิบุตร
ระยะเวลา ทำสังคายนา	7 เดือน	8 เดือน	9 เดือน

ตารางที่ 1 สรุปผลการวิเคราะห์การทำสังคายนาครั้งที่ 1 – 3 (ต่อ)

การ ทำสังคายนา	ครั้งที่ 1	ครั้งที่ 2	ครั้งที่ 3
วิธีการสังคายนา	<ol style="list-style-type: none"> 1. เสนอธรรมเทศนาที่ได้ยินมาจากพระพุทโธองค์ 2. เรียบเรียงให้หมวดหมู่ 3. สวดสังวรขยายร่วมกัน ให้จำได้คล่องปาก 	ไม่ปรากฏ	ไม่ปรากฏ
ผลที่ได้รับ	<ol style="list-style-type: none"> 1. เรียบเรียงพระวินัยและพระธรรมเป็นหมวดหมู่ 2. ยอมรับมติของพระมหากัสสปะให้คงพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติทั้งหมด 3. แบ่งหน้าที่ของผู้ท่องจำและสืบทอดพระธรรมและวินัย 	<ol style="list-style-type: none"> 1. ชำระความถูกต้องของการตีความพระวินัย 2. สงฆ์แยกเป็น 2 กลุ่ม คือ เถรวาท กับกลุ่มมหาสังฆิกะ 3. ภิกษุวัชชีบุตรประมาณ 10,000 รูป แยกไปตั้งนิทายมหาสังฆิกะ 	<ol style="list-style-type: none"> 1. จัดดอหลักออกไป 2. แยกคำสอนเป็น 3 ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก 3. บรรจุคัมภีร์กถาวัตถุ เข้าในอภิธรรมปิฎก

หลังจากทำสังคายนาครั้งที่ 3 นี้เสร็จสิ้นลง พระเจ้าอโศกมหาราช กับพระโมคคัลลีปุตติสเถระ ได้มีความเห็นร่วมกันว่า ในอนาคต พระพุทธศาสนาอาจไม่มั่นคงอยู่ในอินเดีย จึงเห็นควรส่งสมณทูตออกไปเผยแผ่ในส่วนต่าง ๆ ของอินเดียและในต่างประเทศ ด้วยเหตุนี้ จึงมีการส่งสมณทูตออกประกาศพระพุทธศาสนาโดยแบ่งออกเป็น 9 สาย เดินทางไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในทิศต่าง ๆ ภายใต้พระราชูปถัมภ์ของพระเจ้าอโศกมหาราช ในสายที่ 8 มีพระโสณเถระและพระอุตตรเถระ ไปแถบสุวรรณภูมิ (ดินแดนที่เรียกว่า สุวรรณภูมิ มีความเป็นไปได้ว่า ปัจจุบันคือประเทศเมียนมา ไทย ลาว เวียดนาม กัมพูชาและมาเลเซีย)

บรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. คัมภีร์

กรมการศาสนา. *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่ม 1, 4, 9 – 14, 17, 19 – 21, 25, 31, 33, 34.* กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, 2525.

คัมภีร์ที่ปวงศ. แปลโดย ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ (ภิกษุณีธัมมนนทา). พิมพ์ครั้งที่ 3. นครปฐม: มูลนิธิพุทธสาวิกา, 2553.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 4.* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.

พระมหานามเถระและคณะบัณฑิต. *คัมภีร์มหาวงศ์ ภาค 1.* แปลโดย สุเทพ พรมเลิศ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2553.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐ เล่ม 4.* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2538.

_____. *พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล ชุด 91 เล่ม.* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2555.

รัตนปัญญาเถระ. *ชินกาลมาลินี.* แปลโดย พระยาพจนานิมิต. นนทบุรี: ศรีปัญญา, 2554.

รวี สิริอิสสระนันท์. *ตำนานมูลศาสนา.* นนทบุรี: โรงพิมพ์ศรีปัญญา, 2557.

สมเด็จพระวันรัตน์. *สังคีตยวงค์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย*.
แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์). กรุงเทพฯ-
มหานคร: โรงพิมพ์, 2466.

2. หนังสือ

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. *ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา*. กรุงเทพฯ-
มหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.

3. บทความ

ชาซากิ ชิซูกะ. “พระพุทธศาสนamahayan: เหตุใดคำสอนของ
พระพุทธเจ้าจึงมีความหลากหลาย.” แปลโดย พระมหาพงศ์ศักดิ์
จานियो. *วารสารธรรมธารา*, ปีที่ 6, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 10),
(กรกฎาคม-ธันวาคม 2563): 161-197.

พระมหาพงศ์ศักดิ์ จานियो. “การวิจัยเชิงคัมภีร์ กรณีศึกษา ‘ธัมมจักกัปป-
วัตตนสูตร’.” *วารสารธรรมธารา*, ปีที่ 2, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 2),
(มกราคม-มิถุนายน 2558): 2-33.

4. วิทยานิพนธ์

พระมหาวิรัตน์ รตนญาโณ (ณัฐวีจันทร์). “สัทธัมมสังคหะ: การตรวจชำระ
และศึกษา.” วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, 2549.